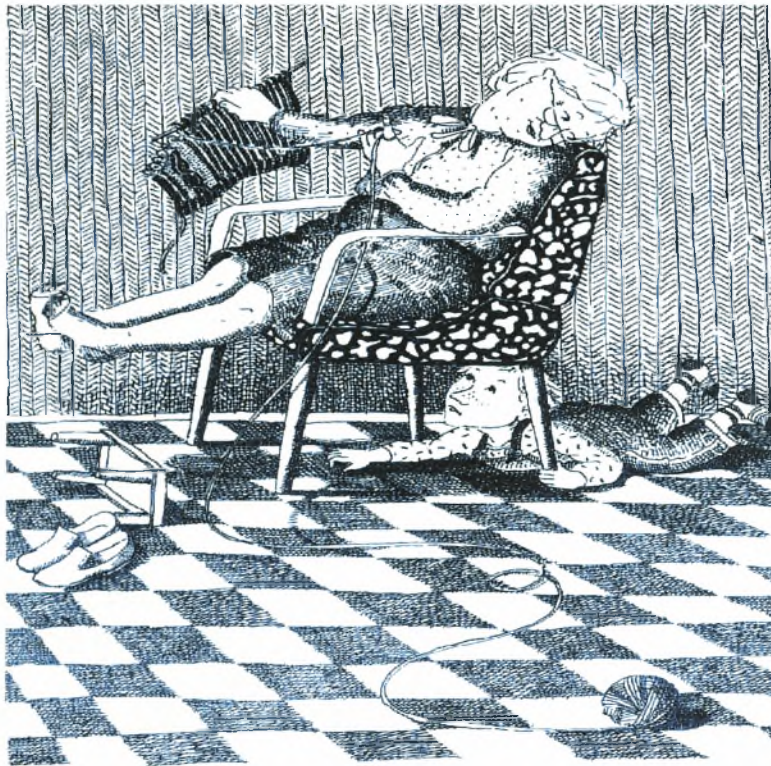

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Πτυχιακή εργασία της φοιτήτριας Γεωργίας Πασχαλίδου.

Θέμα: Σχέσεις παιδιών Προσχολικής και Πρώτης
σχολικής ηλικίας με τον παππού και τη γιαγιά.

Επόπτρια καθηγήτρια: Α. Λεονταρή.
Β' Βαθμολογήτρια: Φ. Μπονώτη.

Βόλος 2003

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»

Αριθ. Εισ.: 2213/1

Ημερ. Εισ.: 13-02-2004

Δωρεά:

Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ ΠΠΕ

2003

ΠΑΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000070763

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	4
1. Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ.....	6
1.1 Σε ποια ηλικία τα παιδιά κατανοούν την έννοια της οικογένειας.....	7
1.1.1 Η κατανόηση των κοινωνικών ρόλων μέσα στην οικογένεια από το παιδί.....	9
1.2 Οι σχέσεις των παιδιών με τα μέλη της οικογένειας.....	12
1.3 Ο ρόλος της διευρυμένης οικογένειας στην ανάπτυξη των παιδιών.....	14
2. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΠΑΠΠΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΓΙΑΓΙΑΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ.....	15
2.1 Η θεωρία του Erik Erikson.....	16
2.2 Η φύλαξη των εγγονιών.....	23
2.3 Όταν ο παππούς και η γιαγιά μένουν μακριά.....	24
2.4 Απόψεις των παιδιών και των ενηλίκων για τον παππού και τη γιαγιά.....	25
2.4.1 Οι απόψεις των παιδιών.....	25
2.4.2 Απόψεις των γονέων και της κοινωνίας.....	27
3. Ο ΠΑΠΠΟΥΣ ΚΑΙ Η ΓΙΑΓΙΑ ΩΣ ΚΗΔΕΜΟΝΕΣ.....	29
3.1 Όταν ο παππούς και η γιαγιά αναλαμβάνουν την κηδεμονία των εγγονών τους.....	29
3.2 Τα προβλήματα των παιδιών που τίθενται κάτω από την κηδεμονία του παππού και της γιαγιάς.....	31
3.3 Επιδράσεις που ασκούνται από τον παππού και τη γιαγιά.....	33
3.4 Προβλήματα που αντιμετωπίζουν ο παππούς και η γιαγιά ως κηδεμόνες.....	35
3.4.1 Νομικά ζητήματα.....	39
3.5 Πώς μπορούν ο παππούς και η γιαγιά να μεγαλώσουν ένα υγιές εγγόνι.....	40
3.6 Παππούδες και γιαγιάδες που ανατρέφουν εγγόνια : Στόχοι και ομάδες υποστήριξης.....	41
4. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ.....	43
5. ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	48

6. Η ΕΡΕΥΝΑ.....	52
6.1 Ο στόχος της έρευνας.....	52
6.2 Το δείγμα της έρευνας.....	52
6.3 Η διαδικασία της έρευνας.....	53
6.4 Το ερωτηματολόγιο.....	55
6.5 Τα αποτελέσματα της έρευνας.....	56
6.6 Συζήτηση και συμπεράσματα.....	61
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	 65
 ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	 70

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Η παρούσα πτυχιακή εργασία εκπονήθηκε κατά τη διάρκεια του ακαδημαϊκού έτους 2002 – 2003. Το θέμα της εργασίας επιλέχθηκε ύστερα από συζήτηση με την υπεύθυνη επόπτρια καθηγήτρια. Θεώρησα το θέμα ιδιαίτερα πρωτότυπο και έπειτα από βιβλιογραφική έρευνα διαπίστωσα ότι είναι και αρκετά επίκαιρο. Ωστόσο, το θέμα δεν είχε πολύ βιβλιογραφία και το περισσότερο υλικό προέρχεται από άρθρα περιοδικών και από το διαδίκτυο. Η συλλογή του βιβλιογραφικού υλικού ήταν αρκετά δύσκολη και χρειάστηκε να ανατρέξω στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών αλλά και σε βιβλιοθήκες του εξωτερικού.

Ασχολήθηκα λοιπόν με τη σχέση των παιδιών με τον παππού και τη γιαγιά και σε ερευνητικό επίπεδο διερεύνησα τις διαφορές των παιδιών που έχουν συχνή και αραιή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά ως προς τρεις παράγοντες, τα Προβλήματα συμπεριφοράς, το Άγχος και την Κοινωνική Ικανότητα. Το θέμα αυτό κεντρίζει το ενδιαφέρον των ερευνητών τα τελευταία χρόνια γιατί έχει παρατηρηθεί ότι όλο και περισσότερα παιδιά ζουν με τον παππού και τη γιαγιά. Παρόλο που το θέμα της εργασίας είχε αρκετές δυσκολίες ήθελα να ασχοληθώ μ' αυτό επειδή και εγώ μεγάλωσα με την πολύτιμη συμβολή της γιαγιάς μου, την οποία υπεραγαπώ και θεωρώ ότι επηρέασε θετικά τη διαμόρφωση του χαρακτήρα μου.

Η εργασία που ακολουθεί απαρτίζεται από έξι κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται στην έννοια της οικογένειας, στην κατανόηση των κοινωνικών ρόλων των μελών της από το παιδί, στις σχέσεις των παιδιών με τα μέλη της οικογένειας και στο ρόλο της διευρυμένης οικογένειας στην ανάπτυξη των παιδιών. Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύεται ο ρόλος του παππού και της γιαγιάς στην οικογένεια. Η θεωρία του Erik Erikson αποτελεί το θεωρητικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εξετάζονται οι ρόλοι του παππού και της γιαγιάς. Στο επόμενο κεφάλαιο εξετάζεται ο ρόλος του παππού και της γιαγιάς, ως κηδεμόνων. Όταν ο παππούς και η γιαγιά αναλαμβάνουν την κηδεμονία των εγγονών τους επιδρούν πάνω τους είτε θετικά είτε αρνητικά.

Και οι δύο πλευρές μπορεί να αντιμετωπίσουν προβλήματα, όμως υπάρχουν τρόποι να μεγαλώσουν ένα υγιές εγγόνι. Όπως εξετάζεται στο τέταρτο κεφάλαιο το σχολείο μπορεί να συμβάλει στη σωστή ανατροφή του παιδιού, βοηθώντας παράλληλα τον παππού και τη γιαγιά. Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζονται κάποιες σχετικές έρευνες που προέρχονται από ανακοινώσεις Παιδιατρικών συνεδρίων.

Μετά την παρουσίαση του θεωρητικού πλαισίου γίνεται αναφορά στη μεθοδολογία της παρούσας έρευνας, τους στόχους της και τον τρόπο διεξαγωγής της έρευνας. Επίσης παρουσιάζονται αναλυτικά τα αποτελέσματα και διατυπώνονται τα συμπεράσματα.

Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι οι δύο ομάδες των παιδιών, αυτά με συχνή και αραιή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά έχουν κάποιες διαφορές ως προς το Άγχος και την Κοινωνική Ικανότητα. Συγκεκριμένα, τα παιδιά που έχουν συχνή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά βιώνουν μεγαλύτερο Άγχος, η επαφή τους όμως αυτή επηρεάζει θετικά τον τομέα των Κοινωνικών Ικανοτήτων. Ακόμα το φύλο φαίνεται να επηρεάζει σημαντικά τις διαφορές ανάμεσα στις δύο ομάδες ως προς τους τρεις παράγοντες.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την υπεύθυνη επόπτρια καθηγήτρια κ. Αγγελική Λεονταρή για την πολύτιμη συμβολή και καθοδήγηση της σε όλη τη διάρκεια της διεξαγωγής και της συγγραφής της παρούσας εργασίας. Οι συμβουλές και οι υποδείξεις της με βοήθησαν να κατανοήσω τις αρχές της επιστημονικής εργασίας. Η βοήθεια της ήταν πολύτιμη από την αρχή της εργασίας, από την επιλογή του θέματος, της βιβλιογραφίας, έως την έρευνα και την τελική διατύπωση του κειμένου.

Ακόμα θα ήθελα να ευχαριστήσω το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών της Αθήνας και ιδιαίτερα την κ. Αλεξάνδρα Ρουμπάνη για την βοήθεια της στον τρόπο επιλογής του βιβλιογραφικού υλικού.

Επίσης θέλω να ευχαριστήσω τις δασκάλες του Παιδικού σταθμού Αρίωνα, του 2^{ου} Δημοτικού και του 6^{ου} Δημοτικού σχολείου γιατί συμφώνησαν να διεξαχθεί εκεί η έρευνα μου και με βοήθησαν με το να συμπληρώσουν τα αντίστοιχα ερωτηματολόγια.

1. Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ.

Για τους περισσότερους ανθρώπους το καλύτερο κομμάτι της ζωής τους, τα παιδικά και τα εφηβικά τους χρόνια, συνδέονται με την μεγάλη αγκαλιά που τους μεγάλωσε και τους διαμόρφωσε, την αγκαλιά της οικογένειας. Και τα πρότυπα που τους σημαδεύουν για πάντα είναι τα πρόσωπα των γονιών τους.

Η οικογένεια είναι ένας θεσμός με τη δική του κουλτούρα και τους δικούς του ειδικούς τρόπους για την αντιμετώπιση της ζωής. Αποτελείται από άτομα των οποίων η συμπεριφορά επηρεάζεται από ένα σύστημα αλληλοδιαπλεκόμενων σχέσεων, στις οποίες συμμετέχουν και αποτελούν μέρος τους. Οι οικογενειακές σχέσεις μπορεί να επηρεαστούν από εξωτερικά γεγονότα τα οποία είναι δυνατόν να προκαλέσουν κρίσεις, με αποτέλεσμα τη διαταραχή της όποιας ισορροπίας έχει η οικογένεια στη δεδομένη χρονική περίοδο . Τα διάφορα γεγονότα που συμβαίνουν στη ζωή της οικογένειας επηρεάζουν τις εσωτερικές σχέσεις των μελών της, με αποτέλεσμα να επηρεάζεται ολόκληρη η δομή της οικογένειας (Τσιάντης, 1993).

Η μορφή της οικογένειας δεν ήταν πάντα η ίδια. Παλιότερα, στις οικογενειακές φωτογραφίες βλέπαμε πολυμελείς οικογένειες με τον πατέρα, τη μητέρα, τουλάχιστον τρία παιδιά και μαζί τον παππού και την γιαγιά. Σήμερα αυτή η εικόνα ανήκει όλο και περισσότερο στον χώρο των αναμνήσεων. Η σημερινή οικογένεια είναι η λεγόμενη << πυρηνική >>, αποτελείται από τους γονείς, ένα παιδί ίσως ένα δεύτερο και σπανιότερα ένα τρίτο παιδί. Δεν είναι μόνο ο αριθμός των μελών που έχει αλλάξει. Έχει αλλάξει κυρίως ο τρόπος ζωής και οι σχέσεις στη σημερινή οικογένεια. Αυτό μέχρι ενός σημείου είναι φυσικό. Ζούμε σε άλλη εποχή. Υπάρχουν όμως και κάποιες αλλαγές, που φαίνονται να υπονομεύουν την ίδια την υπόσταση της οικογένειας, με αποτέλεσμα να μιλάμε για κρίση του ίδιου του θεσμού (Μπούθα, 2002).

Σήμερα στις περισσότερες οικογένειες εργάζονται και οι δύο γονείς και μάλιστα σε μια κοινωνία σκληρού ανταγωνισμού, με αποτέλεσμα ο χρόνος που αφιερώνεται στην οικογένεια να περιορίζεται σημαντικά. Ειδικότερα η

γυναίκα, με τη είσοδο της στον χώρο εργασίας εκτός από σύζυγος και μητέρα, είναι πλέον και επαγγελματίας. Στην προσπάθεια της να πετύχει σ' όλους αυτούς τους ρόλους κουράζεται πολύ περισσότερο, ο χρόνος που αφιερώνει στην οικογένεια είναι αναγκαστικά λιγότερος και η καθημερινή της ζωή είναι ένας συνεχής αγώνας δρόμου για να τα προλάβει όλα, κουβαλώντας συγχρόνως ενοχές για την ανεπάρκεια της.

Η έλλειψη χρόνου, το άγχος και η κούραση είναι πιθανόν να εμποδίσουν τη δημιουργία ουσιαστικών σχέσεων στην οικογένεια, με αποτέλεσμα την αποξένωση των μελών ή και την εχθρότητα. Αυτή η αποξένωση έχει ως αποτέλεσμα το παιδί να θεωρεί την οικογένεια ως μια προσωρινή κατάσταση και να προσπαθεί να φύγει απ' αυτήν το γρηγορότερο (Μπούθα, 2002).

Οι γονείς δικαιολογούν την έλλειψη χρόνου επικαλούμενοι τις ανάγκες της οικογένειας. Πολλές οικογένειες έχουν καθορίσει τις ανάγκες τους σε πολύ υψηλό επίπεδο. Ξεφεύγουν από τη λογική των απαραίτητων εξόδων και επιδιώκουν την απόκτηση όλο και περισσότερων αγαθών, παγιδευμένες σ' ένα φαύλο κύκλο υπερκατανάλωσης. Οι ανάγκες όμως ενός παιδιού και οι ισορροπίες του δεν έχουν σχέση με τις υλικές παροχές. Τα παιδιά διεκδικούν την αγάπη, την αναγνώριση και την ενθάρρυνση από τους γονείς τους. Δυστυχώς πολλοί γονείς δίνουν στα παιδιά τους τα πάντα εκτός απ' αυτά. Και το τίμημα είναι ότι οι σχέσεις που διαμορφώνουν με τα παιδιά τους δεν είναι αρμονικές.

Επιπρόσθετα η δυσαρμονία στις σχέσεις των συζύγων, μπορεί να κλονίσει πολύ σοβαρά την οικογένεια και να την οδηγήσει και σε διάλυση. Ακόμη και αν δεν φτάσει στην διάλυση μια οικογένεια, οι κακές οικογενειακές σχέσεις μπορεί να δημιουργήσουν ανεξίτηλα τραύματα στα παιδιά.

1.1 Σε ποια ηλικία τα παιδιά κατανοούν την έννοια της οικογένειας.

Η κατανόηση των όρων " πατέρας ", " μητέρα ", " κόρη ", " γιος " απαιτεί την κατανόηση της αμοιβαιότητας των σχέσεων αυτών. Ο Piaget

(1928) σε μια έρευνα του με παιδιά ηλικίας 4 έως 12 ετών θέλησε να διαπιστώσει τις γνώσεις τους γύρω από τους όρους "αδερφή" και "αδερφός". Διαπίστωσε τρία στάδια ανάπτυξης των εννοιών αυτών :

α. Στο πρώτο στάδιο ο όρος "αδερφός" χαρακτηρίζει ένα αγόρι.

β. Στο δεύτερο στάδιο το παιδί υποστηρίζει ότι πρέπει να υπάρχουν περισσότερα από ένα παιδιά στην οικογένεια για να ισχύσουν οι όροι "αδερφός" και "αδερφή" και αυτό σηματοδοτεί την αρχή της κατανόησης της συγγενικής φύσης των όρων.

γ. Στο τρίτο στάδιο το παιδί κατανοεί και τη συγγενική και την αμοιβαία φύση των όρων. Γύρω στην ηλικία των 11 ετών το 75% των παιδιών κατανοούν πλήρως την αμοιβαία φύση του "αδερφού" και της "αδερφής" (Ashmore & Brodzinsky, 1986).

Σε παρόμοια συμπεράσματα με αυτά του Piaget κατέληξαν και οι έρευνες των Danziger (1957), Elkind (1962) και Swartz & Hall (1972). Η κατανόηση των όρων συγγένειας φαίνεται ότι εξαρτάται κατά ένα μεγάλο μέρος από τις εμπειρίες του παιδιού με τους συγγενείς του. Ο Piaget (1928) σημειώνει ότι τα μοναχοπαίδια δεν είχαν μεγαλύτερη δυσκολία στο να κατανοήσουν τους όρους "αδερφός" και "αδερφή" από ό,τι τα παιδιά που είχαν αδερφό ή αδερφή (Ashmore & Brodzinsky, 1986).

Φαίνεται ότι τα παιδιά έχουν συγκεκριμένες απόψεις για το τι είναι οικογένεια και τι όχι. Ο Piaget (1928) ζήτησε από αγόρια ηλικίας 7 έως 13 ετών να καθορίσουν τη λέξη "οικογένεια" . Στις ηλικίες των 7 και 8 ετών τα παιδιά ως οικογένεια περιλάμβαναν τους ανθρώπους που ζούσαν με το παιδί. Στην ηλικία των 9 – 10 ετών μέλη της οικογένειας θεωρήθηκαν αυτοί που δεν ήταν συγγενείς αλλά ζούσαν μαζί με το παιδί. Στην ηλικία των 11 έως 13 ετών η οικογένεια καθορίστηκε ανεξάρτητα από το χρόνο και τόπο και περιλάμβανε όλους τους βιολογικούς συγγενείς.

Όπως φαίνεται από τις έρευνες αυτές τα παιδιά κάτω των 7 ετών ως οικογένεια θεωρούν τους ανθρώπους που έχουν κοινή κατοικία. Οι παππούδες και οι γιαγιάδες δε θεωρούνται οικογένεια εκτός και αν οι ίδιοι οι γονείς τους το έχουν αναφέρει. Τα μικρά παιδιά έχουν πολύ διαφορετικές

απόψεις για την οικογένεια από ό,τι τα μεγαλύτερα παιδιά και οι ενήλικες. Το μικρό παιδί κατανοεί τη συγγένεια, τους οικογενειακούς ρόλους, τη λειτουργία και τη δομή της οικογένειας με πολύ συγκεκριμένους όρους. Σε κάθε περίπτωση, η αρχική εστίαση είναι στα εμφανή φυσικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Για το μικρό παιδί οι λειτουργίες της οικογένειας περιορίζονται στην παροχή τροφής και στέγης (Ashmore & Brodzinsky, 1986).

Τα παιδιά έχουν μια ισχυρή τάση να διατηρούν τις στερεότυπες απόψεις τους για την οικογένεια και είναι στο χέρι των ενηλίκων να τις αλλάξουν και να τα φέρουν αντιμέτωπα με την πραγματικότητα που είναι διαφορετική (Ashmore & Brodzinsky, 1986).

1.1.1 Η κατανόηση των κοινωνικών ρόλων μέσα στην οικογένεια από το παιδί.

Οι Watson και Amgott – Kwan (1984) σημειώνουν ότι η γνώση των οικογενειακών ρόλων απαιτεί τουλάχιστον δυο προϋποθέσεις : Η πρώτη είναι η κατανόηση του περιεχομένου των κοινωνικών ρόλων, για παράδειγμα, η γνώση του τι κάνει ένας πατέρας κατά τον πατρικό του ρόλο. Η δεύτερη είναι η συνειδητοποίηση ότι ένα άτομο μπορεί να καταλάβει περισσότερους από έναν οικογενειακούς ρόλους, για παράδειγμα ότι ένα πρόσωπο μπορεί να είναι παράλληλα πατέρας, γιος και σύζυγος.

Οι Watson και Amgott – Kwan (1984) πήραν συνεντεύξεις από παιδιά ηλικίας 3 έως 7 ετών με σκοπό να διερευνήσουν πώς τα παιδιά κατανοούν τους γονεϊκούς ρόλους. Σε γενικές γραμμές τα παιδιά αυτής της ηλικίας μπορούσαν να περιγράψουν τους γονεϊκούς ρόλους με αρκετή σαφήνεια. Στην ηλικία των 5 - 6 ετών τα παιδιά γνώριζαν τους αμοιβαίους κοινωνικούς ρόλους και στην ηλικία των 7 ετών κατανοούσαν την ιδέα των ταυτόχρονων οικογενειακών ρόλων (Ashmore & Brodzinsky, 1986).

Μια άλλη πτυχή της γνώσης που αφορά τους κοινωνικούς ρόλους των μελών της οικογένειας είναι οι αντιλήψεις των παιδιών για τις ιδιότητες των οικογενειακών μελών. Όλες οι θεωρίες της κοινωνικής και

συναισθηματικής ανάπτυξης δίνουν μεγάλη έμφαση στην εμπειρία του παιδιού μέσα στην οικογένεια. Έτσι πολλοί ερευνητές έχουν διερευνήσει τις αντιλήψεις του παιδιού για την οικογένεια του. Ένας μεγάλος αριθμός ερευνών δείχνει ότι από την ηλικία των 3 ετών, το παιδί έχει αναπτύξει τα στερεότυπα σχετικά με τις γονεϊκές ιδιότητες. Όπως έχει διαπιστωθεί σε σχετικές έρευνες (Emmerich, 1959, 1961; Harris & Howard, 1981; Kagan, 1956; Kagan & Watson, 1961; Kagan & Lemkin, 1960) ο πατέρας, σε αντίθεση με τη μητέρα, προκαλεί φόβο, επιβάλλει τον σωφρονισμό, είναι ισχυρός, ικανός και παρεμβατικός. Η μητέρα θεωρείται πιο δεκτική και συμπαθητική, η οποία κατανοεί και φροντίζει τα παιδιά. Αυτές οι αντιλήψεις ήταν παρούσες σε ποικίλες ηλικιακές ομάδες είτε υπήρχε πατέρας είτε όχι και είτε η μητέρα ήταν εργαζόμενη είτε όχι.

Οι Kahana & Kahana (1970) ερευνήσαν τη μεταβαλλόμενη έννοια του παππού και της γιαγιάς στα παιδιά σε τρία ηλικιακά επίπεδα. Τα παιδιά ερωτήθηκαν για τον παππού και τη γιαγιά και τους ζητήθηκε να επιλέξουν έναν από τους δύο ως τον πιο αγαπημένο τους και να δικαιολογήσουν την προτίμησή τους. Τα μικρότερα παιδιά, ηλικίας 4 έως 5 ετών είδαν τον παππού και τη γιαγιά με εγωκεντρικούς και συγκεκριμένους όρους, περιγράφοντας τους με βάση αυτά που τους προσέφεραν και προτιμούσαν τους επιεικείς παππούδες και γιαγιάδες που τους έφερναν δώρα. Τα παιδιά ηλικίας 8 έως 9 ετών εστίαζαν περισσότερο στην αμοιβαιότητα της σχέσης με τους παππούδες και τις γιαγιάδες τους, περιγράφοντας τους με βάση τις κοινές τους δραστηριότητες και έδειχναν προτίμηση σ' αυτούς που έπαιζαν μαζί τους. Τα μεγαλύτερα παιδιά, ηλικίας 11 έως 12 ετών προσανατολιζόνταν περισσότερο στο τι περιλαμβάνουν οι όροι παππούς και γιαγιά και ανέφεραν ιδιότητες, όπως η καλοσύνη και η νοημοσύνη. Σχεδόν τα μισά παιδιά του δείγματος έδειξαν απρόθυμα να δηλώσουν προτίμηση για τον παππού ή τη γιαγιά (Ashmore & Brodzinsky, 1986).

Τι σκέφτονται τα παιδιά σχετικά με τις λειτουργίες της οικογένειας; Τι φαντάζονται ότι κάνει μια οικογένεια; Οι Cataldo & Geisman (1983) εξέτασαν τις απόψεις παιδιών προσχολικής ηλικίας (4 - 5 ετών) για την

οικογένεια και τα ρώτησαν για τους τρόπους με τους οποίους οι γονείς βοηθούν τα παιδιά να μεγαλώσουν, για το τι μαθαίνουν τα παιδιά μέσα στην οικογένεια τους και για τα πράγματα που κάνουν οι οικογένειες από κοινού. Η πιο συχνά αναφερθείσα γονεϊκή λειτουργία που εκφράστηκε από το 65% των παιδιών ήταν η παροχή τροφίμων. Στην ερώτηση για το ποιες γνώσεις απέκτησαν από την οικογένεια τους, τα περισσότερα παιδιά (το 54% του δείγματος) απάντησαν ότι απέκτησαν ιδιαίτερες δεξιότητες όπως είναι η οδήγηση ενός ποδηλάτου, η εκμάθηση ενός τραγουδιού ή η εκμάθηση της ανάγνωσης. Το 30% των παιδιών ανέφεραν και τους κανόνες συμπεριφοράς, « τα πρέπει » και τα « δεν πρέπει » (Ashmore & Brodzinsky, 1986).

Ο Gilby (1979) ρώτησε παιδιά ηλικίας 5 έως 11 ετών και φοιτητές πανεπιστημίου: " Γιατί χρειαζόμαστε τις οικογένειες; Γιατί είναι καλό να ανήκεις σε μία οικογένεια; και τι πράγματα κάνουν οι οικογένειες για τα παιδιά τους; " Οι απαντήσεις που δόθηκαν θα μπορούσαν να ταξινομηθούν στις ακόλουθες έξι κατηγορίες :

1. Συντροφικότητα, έχεις ανθρώπους να μιλάς, να συνυπάρχεις και να κάνεις πράγματα μαζί τους.
2. Μεγαλώνουν και κοινωνικοποιούν τα παιδιά ενώ παράλληλα τα καθοδηγούν, τα κατευθύνουν και τα πειθαρχούν.
3. Καλύπτουν τις ανάγκες των παιδιών, όπως είναι οι ανάγκες τροφής, ένδυσης, προστασίας, ασφάλειας και υγειονομικής περίθαλψης.
4. Βοηθά ο ένας τον άλλον και κάνει πράγματα ο ένας για τον άλλο.
5. Παρέχουν θετικές συναισθηματικές εμπειρίες, συμπεριλαμβανομένης της αγάπης, της φροντίδας, της υποστήριξης και της ευτυχίας.

Δεν υπήρξαν διαφορές ηλικίας, υπήρξαν όμως κάποιες διαφορές ανάμεσα στα παιδιά και τους ενήλικες. Το 88% των παιδιών και το 70% των ενηλίκων ανέφεραν ότι οι οικογένειες καλύπτουν τις ανάγκες της ζωής και προσφέρουν θετικές συναισθηματικές εμπειρίες (65% των παιδιών και 100% των ενηλίκων). Τα παιδιά ανέφεραν τη συντροφικότητα (το 73% των παιδιών και το 5% των ενηλίκων) και ότι κάνουν πράγματα ο ένας για τον άλλο (το

92% των παιδιών και το 25% των ενηλίκων). Τα παιδιά ανέφεραν λιγότερο ότι οι οικογένειες μεγαλώνουν και κοινωνικοποιούν τα παιδιά (18% των παιδιών και 70% των ενηλίκων) και ουσιαστικά κανένα από τα παιδιά δεν αναφέρθηκε στις κοινωνικές συνεισφορές μιας οικογένειας (Ashmore & Brodzinsky, 1986).

Τα ευρήματα και των δυο ερευνών των Cataldo & Geisman (1983) και Gilby (1979) δείχνουν ότι οι απαντήσεις των παιδιών ήταν πολύ συγκεκριμένες και προσανατολίζονται στο άτομο. Τα παιδιά υποστήριξαν ότι υπάρχουν πολλά πράγματα που θα μπορούσαν να κάνουν από μόνα τους, εάν δεν είχαν τις οικογένειες τους. Οι απαντήσεις των φοιτητών ήταν γενικότερες, αφηρημένες και προσανατολισμένες στην κοινωνία (Ashmore & Brodzinsky, 1986).

Οι έρευνες των Maccoby (1980), Damon (1977) και Selman (1980) για τις αντιλήψεις των παιδιών ως προς τις λειτουργίες της οικογένειας και τις ιδιότητες των οικογενειακών μελών δείχνουν ότι τα μικρά παιδιά διατηρούν πολύ παραδοσιακές απόψεις. Αυτό το συμπέρασμα είναι σύμφωνο με το γεγονός ότι τα μικρά παιδιά τείνουν να υιοθετούν στερεότυπες στάσεις για τους ρόλους των γονιών τους και υποστηρίζουν υπερβολικά τη δικαιοσύνη, τις ηθικές αρχές και τη φιλία (Ashmore & Brodzinsky, 1986).

1.2 Οι σχέσεις των παιδιών με τα μέλη της οικογένειας.

Οι σχέσεις των παιδιών με τα μέλη της οικογένειας τους δεν είναι πάντα οι ίδιες. Κατά τη διάρκεια της μέσης παιδικής ηλικίας οι σχέσεις των παιδιών με τους γονείς τους αλλάζουν. Οι γονείς θεωρούνται σημαντική πηγή για πολλές κοινωνικές παροχές. Από έρευνες των Furman & Buhrmester (1985) έχει διαπιστωθεί ότι οι μητέρες και οι πατέρες αξιολογούνται με υψηλό βαθμό ως προς τέσσερις πτυχές : αγάπη, θετικοί δεσμοί, θετική ή αρνητική αξιολόγηση και θετική ή αρνητική ενίσχυση.

Ο βαθμός της ικανοποίησης από τη σχέση με τις μητέρες ήταν υψηλότερος σε σύγκριση με τη σχέση με τους πατέρες. Επιπλέον τα κορίτσια ανέφεραν μεγαλύτερη οικειότητα με τις μητέρες, ενώ τα αγόρια δε φαίνεται

να κάνουν τέτοια διάκριση. Αυτή η διαφορά ανάμεσα στους δύο γονείς είναι πιθανόν να οφείλεται στο γεγονός ότι οι μητέρες ξοδεύουν περισσότερο χρόνο με τα παιδιά τους (Lytton, 1980).

Τα παιδιά φαίνεται να αξιολογούν πολύ θετικά την αγάπη που τους δείχνουν οι παππούδες και οι γιαγιάδες. Αναφέρουν επίσης λιγότερες συγκρούσεις μαζί τους. Φαίνεται ότι ακόμα και όταν τα παιδιά αλληλεπιδρούν λιγότερο με τους παππούδες και τις γιαγιάδες απ' ό,τι με τα άλλα μέλη του οικογενειακού περιβάλλοντος, οι αλληλεπιδράσεις αυτές είναι πολύ στοργικές και ενθαρρυντικές (Tinsley & Parke, 1984) .

Ο Delestre (1991, όπως αναφέρεται στο Tyszkowa, 1993) αναφέρει ότι στην εφηβεία τα παιδιά διατηρούν τις σχέσεις τους με τους παππούδες και τις γιαγιάδες και έχουν συχνές επαφές μαζί τους. Οι σχέσεις αυτές αποκτούν νέα ποιότητα και νέα σημασία. Οι επαφές φαίνεται ότι ξεκινούν από τους εφήβους και δεν εξαρτώνται από την πατρική ή την μητρική καθοδήγηση. Όσο αναπτύσσονται οι έφηβοι επιδιώκουν να συναντούν τους παππούδες και τις γιαγιάδες σε ατομικό επίπεδο, χωρίς την παρουσία των γονέων. Αυτό εμβαθύνει τη σχέση και οδηγεί σε μεγαλύτερη οικειότητα. Ακόμα ένα μεγάλο ποσοστό νέων εκμυστηρεύονται τα μυστικά τους στους παππούδες και στις γιαγιάδες. Οι συζητήσεις με τους παππούδες και τις γιαγιάδες είναι πολύ χρήσιμες για τους εφήβους. Η ανταλλαγή απόψεων και σκέψεων τους βοηθά να επεξεργαστούν τις δικές τους εμπειρίες και να μάθουν να εξωτερικεύουν τις σκέψεις τους. Επιπλέον οι παππούδες και οι γιαγιάδες τους προσφέρουν γνώσεις για την ιστορία της οικογένειάς τους και αυτό παίζει σημαντικό ρόλο στη δημιουργία της ταυτότητας των εφήβων. Οι συζητήσεις αυτού του είδους βοηθούν τον έφηβο να αποκτήσει αποτελεσματικές στρατηγικές για να αντεπεξέλθει στις απαιτήσεις της ζωής του. Σύμφωνα με την Tyszkowa (1993) σε έρευνα της για τις σχέσεις των εφήβων με τον παππού και τη γιαγιά το 32% των εφήβων αναφέρονται στις συζητήσεις τους με τον παππού και τη γιαγιά ως κάτι που τους χαροποιεί ιδιαίτερα και το θεωρούν πολύ σημαντικό. Αυτές οι σχέσεις αξίζουν λοιπόν την προσοχή των κοινωνικών επιστημόνων (Tyszkowa, 1993).

Οι σχέσεις με τα αδέρφια είναι κάπως παράδοξες. Από τη μια τα αδέρφια αποτελούν σημαντική πηγή κοινωνικών παροχών, όπως είναι η συντροφικότητα και από την άλλη εμφανίζονται συγκρούσεις μεταξύ τους. Πολλά αδέρφια αναφέρουν ότι δεν ικανοποιούνται από τη σχέση τους που είναι γεμάτη ανταγωνισμό και διαμάχες. Ωστόσο όταν τα αδέρφια μεγαλώνουν, συνήθως δένονται περισσότερο και συνεννοούνται καλύτερα. Επίσης τα αδέρφια που αποτελούνται από παιδιά ίδιου φύλου και έχουν μικρή διαφορά ηλικίας συνήθως διακρίνονται για τη στενή τους φιλία. Η σχέση αυτή δεν πρέπει να συγχέεται με τις άλλες φιλικές σχέσεις. Μπορεί να δείχνει επιφανειακά ότι είναι αρμονική περικλείει όμως ανταγωνισμό που δε συναντάται στις φιλικές σχέσεις. Η κατάσταση αυτή απεικονίζει μια αμφιθυμία στις σχέσεις μεταξύ αδελφών (Furman & Buhrmester, 1985).

1.3 Ο ρόλος της διευρυμένης οικογένειας στην ανάπτυξη των παιδιών.

Παρότι η Ψυχολογία τονίζει ότι ο ρόλος των γονιών είναι βασικότατος για την ομαλή εξέλιξη του παιδιού και για την αγωγή του γενικότερα, εν τούτοις οι γονείς, συνήθως έχουν πολλές ασχολίες, οι οποίες μειώνουν το χρόνο που τους μένει για να ασχοληθούν με τα παιδιά τους. Γι' αυτό μια διευρυμένη οικογένεια μπορεί να επηρεάσει θετικά την ανάπτυξη των παιδιών προς την εξής κατεύθυνση:

1. Κοινωνικοποίηση – Σιγουριά : Η διευρυμένη οικογένεια προσφέρει στα παιδιά μια ποικιλία κοινωνικών σχέσεων, οι οποίες χαρακτηρίζονται από οικειότητα και σταθερότητα και βοηθούν την κοινωνικοποίησή τους .

2. Κατάκτηση της γλώσσας : Η γλωσσική ανάπτυξη είναι πιο εύκολη για το παιδί όταν οικεία του πρόσωπα του μιλούν συχνά. Όσο δε πιο εύκολα μιλήσει το παιδί, τόσο πιο εύκολα αποκτά σιγουριά στη συναναστροφή του και τόσο περισσότερο αναπτύσσει τις ικανότητές του.

3. Διαμόρφωση πεποιθήσεων : Μέσα από το διάλογο με γονείς, παππούδες και γιαγιάδες, τα παιδιά αντλούν γνώσεις και διαμορφώνουν το αξιολογικό τους σύστημα (Μπούθα, 2002).

2. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΠΑΠΠΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΓΙΑΓΙΑΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ.

Παλιότερα το να γίνει κανείς παππούς ή γιαγιά θεωρούνταν σαν δύση της ζωής. Οι άνθρωποι της ηλικίας αυτής είχαν ήδη τελειώσει με τα προβλήματα της δικής τους οικογένειας και περνούσαν στο περιθώριο, έχοντας το σεβασμό των άλλων. Οι γιαγιάδες ζούσαν κλεισμένες στον εαυτό τους. Θεωρούσαν τις ιδέες τους για τη ζωή και την ύπαρξη τελειωμένες και τελεσίδικες. Δύσκολα παραδέχονταν την αντίθετη άποψη του άλλου. Για το λόγο αυτό συγκρούονταν συχνά με τον άνδρα τους, τα παιδιά τους και τα εγγόνια τους. Οι παππούδες έκαναν έξω από το σπίτι αυτό που θεωρούσαν σωστό αλλά μέσα στο σπίτι σιωπούσαν γιατί ήθελαν ησυχία. Η ανατροφή των παιδιών δεν ήταν δική τους υπόθεση, πολύ λιγότερο οι δυσκολίες των παντρεμένων παιδιών τους. Χρέος τους ήταν βασικά η οικονομική βοήθεια. Υπήρχαν και άλλοι παππούδες με πατριαρχικές αντιλήψεις. Αυτό σήμαινε ότι τίποτα δεν μπορούσε να γίνει στο σπίτι τους χωρίς τη γνώμη τους και την έγκρισή τους. Τους απασχολούσε πολύ το τί θα πει ο κόσμος και φρόντιζαν περισσότερο για την εξωτερική εμφάνιση της οικογένειας τους παρά για τα πραγματικά συναισθήματα που έδεναν τα μέλη της μεταξύ τους (Χουρδάκη, 1995).

Όμως το να γίνει σήμερα κάποιος παππούς ή γιαγιά δε σημαίνει απλώς να περάσει ένα στάδιο στην πορεία της ζωής του. Είναι ένα είδος "προαγωγής" που μπορεί να έρθει νωρίτερα ή αργότερα. Πολλά ζευγάρια σήμερα, 40 μόλις χρόνων, φτάνουν στο στάδιο αυτό. Με την πρόοδο της επιστήμης υπάρχει σήμερα μια νέα γενιά τρίτης ηλικίας που εξακολουθεί να είναι ζωντανή, δυναμική και δραστήρια . Η γενιά αυτή έχει νέες απόψεις και καινούριο τρόπο ζωής που εξυπηρετεί τις σύγχρονες ανάγκες της. Στα νέα δεδομένα πρέπει να προσαρμοστούν όλοι για να υπάρξει αρμονική συνύπαρξη (Χουρδάκη, 1995) .

Είναι τυχερά τα παιδιά που έχουν επαφή με τη γιαγιά και τον παππού. Ένα από τα σοβαρά κοινωνικά προβλήματα των αναπτυσσόμενων χωρών είναι πως τα παιδιά γνωρίζουν και αποκτούν τις γνώσεις και την εμπειρία μιας

μόνο γενιάς, των γονέων τους. Η επαφή με την προηγούμενη γενιά έχει χαθεί. Αυτή η προηγούμενη γενιά έχει με τη σειρά της να αντιμετωπίσει το σοβαρό πρόβλημα της απομόνωσης και της μοναξιάς. Είναι λοιπόν και ο παππούς και η γιαγιά τυχεροί όταν έχουν επαφή με τα παιδιά τους και τα εγγόνια τους (Ματσανιώτης, χ.ε.).

Οι παππούδες και οι γιαγιάδες είναι περήφανοι για τα εγγόνια τους. Την περηφάνια τους αυτή την εκδηλώνουν έντονα, ζεστά, στοργικά. Ξαναζούν τα νιάτα τους, ξαναζούν τις αναμνήσεις τους σαν γονείς και με τη σοφία και την ηρεμία της μεγαλύτερης ηλικίας διαπιστώνουν ότι στα δικά τους παιδιά είχαν φερθεί πιο αυστηρά απ' ό,τι έπρεπε. Νιώθουν υποχρέωση να απενοχοποιηθούν ή το λιγότερο να φερθούν στα εγγόνια τους όπως αισθάνονται. Η συμπεριφορά τους είναι σαφώς πιο υποχωρητική, πιο ανεκτική απ' ό,τι ήταν πριν 30 χρόνια προς τα δικά τους παιδιά. Τα παιδιά σπάνια έχουν προβλήματα με τους παππούδες και τις γιαγιάδες (Ματσανιώτης, 2000).

2.1 Η Θεωρία του Erikson.

Σύμφωνα με τον Erik Erikson υπάρχουν οκτώ στάδια ανάπτυξης στη ζωή ενός ανθρώπου. Καθένα από τα οκτώ αυτά στάδια έχει οργανωθεί γύρω από κάποια συναισθηματικά καθήκοντα. Οι οκτώ φάσεις εξέλιξης αντιστοιχούν στα στάδια της ψυχοσεξουαλικής εξέλιξης του Freud και χαρακτηρίζονται από συνεχείς κρίσεις και συγκρούσεις με τον εσωτερικό και τον εξωτερικό κόσμο. Η έκβαση αυτών των συγκρούσεων εξαρτάται από τις συνθήκες του κοινωνικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο μεγαλώνει το παιδί (Νόβα – Καλτσούνη, 2000). Στα πρώτα πέντε στάδια μπορούμε να διακρίνουμε τι μπορούν να κάνουν ο παππούς και η γιαγιά ώστε να βοηθήσουν στη σωστή ανάπτυξη των εγγονών τους.

1ο Στάδιο : Γέννηση (18 μηνών έως 2 ετών) – Το στάδιο της εμπιστοσύνης.

Στο πρώτο στάδιο, το οποίο αντιστοιχεί με το στοματικό του Freud, αναπτύσσεται η `` εμπιστοσύνη `` ή η `` δυσπιστία ``. Σε μια αμφίδρομη σχέση με τη μητέρα, το παιδί αναπτύσσει το αίσθημα της εμπιστοσύνης όχι μόνο λόγω της συνέπειας και της σταθερότητας των πράξεων της αλλά και της ικανότητας του να εμπιστεύεται τον εαυτό του και να ελέγχει τις ορμές του (Νόβα – Καλτσούνη, 2000).

Ο Erikson τόνισε με έμφαση ότι δεν είναι μόνο η ποσότητα της εμπιστοσύνης που έχει σημασία, αλλά και η ποιότητα της. Αν το αισθητηριακό ερέθισμα που δέχονται τα παιδιά είναι έντονο ή αν τα μεταχειρίζεται κάποιος με σκληρό τρόπο, είναι πιθανόν να αισθανθούν δυσπιστία και να αναπτύξουν μια αμυντική στάση και κατ' ανάγκη προστατευτική απέναντι σε ένα απειλητικό περιβάλλον. Ωστόσο η υπερβολική δυσπιστία μπορεί να οδηγήσει σε υπερβολική επιφυλακτικότητα. Κατά τον ίδιο τρόπο, η υπερβολική εμπιστοσύνη αποτελεί αφέλεια. Τα παιδιά δυσκολεύονται να διαχωρίσουν το τι αξίζει να επιτελέσουν και το τι είναι άσχετο ή επικίνδυνο με την εξελικτική τους πρόοδο (Salkind, 1997).

Το βρέφος πρέπει να μάθει να εμπιστεύεται το κοινωνικό περιβάλλον, να νιώθει ασφάλεια και να κατανοεί ότι αυτό μπορεί να του καλύψει τις ανάγκες του. Ένα παιδί που μεγαλώνει με αγάπη, μαθαίνει να εμπιστεύεται το περιβάλλον και αναπτύσσει μια αίσθηση ελπίδας και αισιοδοξίας. Αν από την άλλη πλευρά δεν ικανοποιηθούν οι ανάγκες του, αναπτύσσει ένα συναίσθημα ανασφάλειας και μια έλλειψη εμπιστοσύνης. Τόσο οι γονείς, όσο και ο παππούς και η γιαγιά, θα πρέπει να παρέχουν ένα αξιόπιστο περιβάλλον που βοηθά το παιδί να αναπτύξει την αίσθηση ότι ο κόσμος είναι ένα ασφαλές μέρος να ζεις και ότι οι άνθρωποι είναι καλοί και ξέρουν να αγαπούν. Ο παππούς και η γιαγιά μπορούν να βοηθήσουν τα εγγόνια τους παρέχοντας τους βοήθεια όταν τη χρειάζονται. Πρέπει να σεβαστούν τις ανάγκες των παιδιών αλλά να μην υπερβάλλουν σ' αυτό. Να έχουν υπόψη τους ότι πολλά καινούρια πράγματα ή εμπειρίες που έχουν ρίσκο μέσα τους

μπορεί να αγχώσουν τα παιδιά και να τους προκαλέσουν σύγχυση. Ένα χάδι, μια καλή κουβέντα, ένα χαμόγελο, ένα τραγούδι, ένα παιχνίδι θα επιβραβεύσει το παιδί και θα το γεμίσει αυτοπεποίθηση¹.

2ο Στάδιο : 2 έως 4 ετών – Το στάδιο της αυτονομίας.

Στο δεύτερο στάδιο αποφασιστικής σημασίας παράγοντα για την ψυχοκοινωνική ωρίμανση αποτελεί ο εσωτερικός έλεγχος και ειδικότερα εκείνος, που σχετίζεται με τον έλεγχο των απεκκριτικών λειτουργιών. Το στάδιο αυτό αντιστοιχεί με το πρωκτικό στάδιο του Freud που χαρακτηρίζεται από το "κρατώ" και "αφήνω" και αποτελεί για το παιδί έναν αγώνα αυτονομίας. Μια ιδιαίτερα αυστηρή αγωγή καθαριότητας μπορεί να αποδειχθεί τροχοπέδη σ' αυτή την προσπάθεια αυτονόμησης και να καταλήξει στη συγκρότηση μιας ψυχαναγκαστικής προσωπικότητας, δηλαδή το "κρατώ" να γίνει "μια καταστροφική και σκληρή διατήρηση και συγκράτηση", τόσο όσον αφορά τις σωματικές του ανάγκες, όσο και τα συναισθήματα του προς τους άλλους ανθρώπους, να μετατραπεί δηλαδή σε πρότυπο φροντίδας : "έχω και συγκρατώ". Από την άλλη πλευρά, το "αφήνω" μπορεί να οδηγήσει σε εχθρική ελευθέρωση καταστροφικών δυνάμεων, ή μπορεί να γίνει μια τάση χαλαρώματος : "ας περάσει και αυτό" και "άστο έτσι όπως είναι" (Νόβα – Καλτσούνη, 2000).

Στο στάδιο αυτό τα παιδιά αντιμετωπίζουν το έργο του καθορισμού και της ανακάλυψης του βαθμού ελέγχου που διαθέτουν για την ίδια τη συμπεριφορά τους. Αν τα παιδιά έχουν ευκαιρίες να εξερευνήσουν νέους δρόμους και αν ενθαρρύνεται η ανεξαρτησία, θα αναπτύξουν μια αίσθηση αυτονομίας. Αν όμως δεν έχουν καμία ευκαιρία να ελέγξουν τα δικά τους όρια, αν καθοδηγούνται και υπερπροστατεύονται από τους άλλους, θα αναπτύξουν την αίσθηση ντροπής και θα αμφιβάλλουν για την ικανότητα τους να καταπιαστούν αποτελεσματικά με τον κόσμο. Το στάδιο αυτό

¹ "Understanding my grandchildren". Από την ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.unex.edu/ces/flp/grandparent>

χαρακτηρίζεται από κάποιο δίλημμα ανάμεσα στο σταμάτημα ή στη συνέχιση κάποιας προσπάθειας (Salkind, 1997).

Το βρέφος σ' αυτό το στάδιο θα πρέπει να πετύχει ένα βαθμό αυτονομίας ή ανεξαρτησίας ενώ παράλληλα να ελαχιστοποιήσει τα συναισθήματα της ντροπής και της αμφιβολίας. Το παιδί προσπαθεί να αποδείξει ότι είναι ένα άτομο με ξεχωριστή προσωπικότητα. Χρειάζεται να επιτρέψουμε στο παιδί να ερευνήσει το περιβάλλον του και να επέμβει σ' αυτό. Έτσι θα μπορέσει να κατανοήσει το χώρο και θα αναπτύξει μια αίσθηση ανεξαρτησίας. Ο παππούς και η γιαγιά θα πρέπει να έχουν υπόψη τους ότι ο αποχωρισμός από τους γονείς είναι ένα σημαντικό θέμα, γι' αυτό απαιτείται να σεβαστούν τη δυσκολία των παιδιών².

3^ο Στάδιο : 32 μηνών έως 6 ετών – Το στάδιο της πρωτοβουλίας.

Ο Erikson υποστηρίζει ότι αυτό το στάδιο καθορίζεται από τις κοινωνικές προσδοκίες για ανεξαρτησία στις κινήσεις και από κίνητρα που απορρέουν από κάποια νεοαποκτηθείσα αυτονομία και έλεγχο. Το παιδί αποσπάται από τη γονεϊκή εξάρτηση και κινείται προς την απόκτηση της ικανότητας να αντιμετωπίζει τις προσωπικές του ανάγκες. Τα παιδιά γίνονται πιο ικανά στο να αναλαμβάνουν σύνθετες πρωτοβουλίες από μόνα τους, πρωτοβουλίες που καταλήγουν σε μεγαλύτερη ικανοποίηση από αυτήν που ήταν δυνατή προηγουμένως, τότε δηλαδή που τα παιδιά εξαρτιόταν περισσότερο από τους γονείς (Salkind, 1997).

Ο Erikson πιστεύει ότι κατά τη διάρκεια του σταδίου αυτού το υγιές αναπτυγμένο παιδί μαθαίνει να φαντάζεται, να προβαίνει σε δημιουργικές ασχολίες και παιχνίδια όλων των ειδών και να συνεργάζεται με άλλους. Η ανάληψη πρωτοβουλιών είναι σημαντική, γιατί έτσι μεγαλώνει συνεχώς η αυτονομία του.

² "Understanding my grandchildren". Από την ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.unex.edu/ces/flp/grandparent>

Τα παιδιά αυτής της ηλικίας έχουν ανάγκη από διοργάνωση προγραμμάτων και εξόδους. Μαθαίνουν ενεργά και ανοίγονται σε νέες εμπειρίες και ιδέες. Κοινωνικά, το παιδί επιδιώκει να γίνει μέλος μιας ομάδας, να αποκτήσει στόχους και να συνεργαστεί. Αν οι ενήλικες είναι πολύ σκληροί μαζί του ή το ωθούν να κάνει κάποια πράγματα χωρίς να είναι έτοιμο, το παιδί μαθαίνει να αισθάνεται ένοχο για τα συναισθήματα του.

Τα παιδιά αυτής της ηλικίας είναι δεκτικά σε νέες εμπειρίες και ιδέες. Αναζητούν να ενταχθούν σε ομάδες αλλά αν πιεστούν πολύ ή αμφισβητηθούν οι ικανότητες τους, αισθάνονται ενοχές. Ο παππούς και η γιαγιά μπορούν να βρουν δραστηριότητες μαζί με τα παιδιά, να τα βοηθήσουν να πάρουν πρωτοβουλίες αλλά και να συνεχίσουν να τα καθοδηγούν άμεσα. Οι δουλειές στον κήπο, στο σπίτι, το πλύσιμο του αυτοκινήτου, η ζωγραφική κ.α. κάνουν τα παιδιά να αισθάνονται όμορφα και να αναπτύσσουν υπευθυνότητα³.

4ο Στάδιο : 7 έως 12 ετών – Το στάδιο της φιλοπονίας.

Στο τέταρτο στάδιο το παιδί φαίνεται πως “είναι έτοιμο για τη ζωή”, που είναι η σχολική ζωή με την ευρύτερη έννοια του όρου, δηλαδή η συστηματική διδασκαλία, που τα παιδιά όλων των πολιτισμών δέχονται, προκειμένου να οικειοποιηθούν τον πολιτισμό της κοινωνίας τους και να αποκτήσουν εκείνες τις γνώσεις και τις δεξιότητες, που είναι απαραίτητες για να ενταχθούν σε μεγαλύτερες κοινωνικές ομάδες (Νόβα – Καλτσούνη, 2000).

Το παιδί έχει εισέλθει στο στάδιο, το οποίο ο Freud αποκαλεί “λανθάνον”, όπου οι συγκρούσεις της οιδιπόδειας φάσης έχουν παραχωρήσει τη θέση τους σε μια περισσότερο ήρεμη περίοδο. Το παιδί στη φάση αυτή παράγει έργο, για το οποίο είναι περήφανο και περιμένει αναγνώριση γι’ αυτό. Η επιβράβευση αυτής της προσπάθειας είναι

³ “Understanding my grandchildren”. Από την ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.unex.edu/ces/flp/grandparent>

απαραίτητη προϋπόθεση, προκειμένου να αναπτύξει ένα αίσθημα επάρκειας (Νόβα – Καλτσούνη, 2000).

Η φιλοπονία οδηγεί σε συναισθήματα πληρότητας και ικανοποίησης. Τα παιδιά που δεν έχουν ευκαιρίες να ελέγξουν τον κόσμο τους ή που εμποδίζονται στην προσπάθειά τους να το κάνουν βιώνουν καταπιεστικές εμπειρίες που οδηγούν στο συναίσθημα της κατωτερότητας ή στην πεποίθηση ότι δεν αξίζουν. Το συναίσθημα της κατωτερότητας απορρέει από την αντίληψη του παιδιού ότι δεν είναι ικανό να καταπιαστεί με τις απαιτήσεις του κόσμου που το περιβάλλει. Για τον / την προέφηβο που αγωνίζεται για αναγνώριση και δεν το πετυχαίνει, τα συναισθήματα κατωτερότητας είναι δυνατόν να διατηρηθούν και στα μεταγενέστερα στάδια ανάπτυξης (Salkind, 1997).

Το παιδί που έχει αναπτύξει κάποιες δεξιότητες θα πρέπει τώρα να μάθει να συμπεριφέρεται κοινωνικά και να υπακούει στους κοινωνικούς κανόνες. Οι δεξιότητες που πρέπει να αναπτύξει στο στάδιο αυτό συμπεριλαμβάνουν την εργασία σε ομάδες σύμφωνα με κανόνες και την υπακοή στους κοινωνικούς θεσμούς. Τα παιδιά αυτής της ηλικίας χρειάζονται διάφορες ευκαιρίες μάθησης. Ωστόσο αν το παιδί βιώσει πολλές αποτυχίες εξαιτίας αυστηρών δασκάλων ή γονιών θα αναπτύξει μια αίσθηση κατωτερότητας ή ανεπάρκειας.

Ο παππούς και η γιαγιά μπορούν να βοηθήσουν τα εγγόνια τους δουλεύοντας μαζί τους πάνω σε συγκεκριμένες εργασίες. Χρειάζεται να τα βοηθήσουν να επεκτείνουν τους ορίζοντες τους, παρέχοντας τους την ικανότητα να ασχοληθούν με δραστηριότητες σε τομείς όπως είναι η τέχνη, η μουσική, ο αθλητισμός κ.α. Μπορούν να εξερευνήσουν τον κόσμο ταξιδεύοντας ή να επισκεφθούν μουσεία. Επίσης καλό είναι να μοιράζονται μαζί τους ιστορίες από την παιδική τους ηλικία⁴.

⁴ " Understanding my grandchildren ". Από την ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.unex.edu/ces/flp/grandparent>

Στάδιο 5: 13 έως 20 έτη – Η απόκτηση ταυτότητας.

Κατά τα πρώτα τέσσερα στάδια του Erikson το παιδί έχει αποκτήσει κάποια μορφή εμπιστοσύνης, είναι κάπως αυτόνομο, ικανό να αναλαμβάνει πρωτοβουλίες που οδηγούν σε κάποιο καθορισμένο στόχο και είναι φιλόπονο στο βαθμό που τα καταφέρνει να ικανοποιεί κάποιες δεξιότητες. Αν το περιβάλλον δεν είναι υποστηρικτικό και αν ο έφηβος συναντά δυσκολίες στο να καθορίσει κάποιο ρόλο, το αποτέλεσμα μπορεί να είναι μια ασαφής έννοια της ατομικής ταυτότητας, μια κατάσταση που ο Erikson ονομάζει σύγχυση ρόλου (Salkind, 1997).

Οι νέοι αυτού του σταδίου, παρατηρεί ο Erikson, ενδιαφέρονται πρωταρχικά για το πώς φαίνονται στα μάτια των άλλων σε σύγκριση με αυτό, που αισθάνονται πώς είναι. Ενδιαφέρονται ακόμα για τον τρόπο με τον οποίο θα συνδέσουν ρόλους και δεξιότητες που καλλιεργήθηκαν και αφομοιώθηκαν στα προηγούμενα στάδια, με τα τρέχοντα επαγγελματικά πρότυπα (Erikson, 1990).

Σύμφωνα με τον Erikson, κατά τη διάρκεια της πρώιμης εφηβείας, το νεαρό άτομο προσπαθεί να ενσωματώσει πολλούς ρόλους (παιδί, αδερφός, σπουδαστής, αθλητής, εργαζόμενος) σε μια συνεκτική εικόνα. Τα σημαντικά ζητήματα που αντιμετωπίζουν οι έφηβοι είναι το " ποιος είμαι εγώ " και το " τί θα απογίνω ".

Αυτό που πρέπει να κάνουν ο παππούς και η γιαγιά είναι να είναι διαθέσιμοι να ακούσουν τον / την έφηβο χωρίς να τον / την κριτικάρουν. Δεν πρέπει να δείξουν ότι ανησυχούν υπερβολικά γι' αυτό που άκουσαν γιατί αυτό δεν θα κρατήσει τις γραμμές επικοινωνίας ανοιχτές. Τα εγγόνια εμπιστεύονται τους παππούδες και τις γιαγιάδες και μπορούν να τα επηρεάσουν θετικά. Χρειάζεται να εκτιμήσουν τα εγγόνια τους γι' αυτό που είναι. Να τα υποστηρίξουν στα ενδιαφέροντα τους. Οι παππούδες και οι γιαγιάδες μπορούν να βοηθήσουν τους εφήβους να κρατήσουν την πολιτιστική και οικογενειακή κληρονομιά ζωντανή. Αυτό είναι ένα σημαντικό

μέρος της ταυτότητας ενός εφήβου και ενισχύει την περαιτέρω σύνδεση τους στις οικογενειακές παραδόσεις⁵.

2.2 Η φύλαξη των εγγονών.

Συχνά ο παππούς και οι γιαγιά προτιμώνται από το νέο ζευγάρι για τη φύλαξη των εγγονών. Αυτό ανταποκρίνεται και στην ανάγκη του παππού και της γιαγιάς να είναι χρήσιμοι. Ο ρόλος αυτός όμως δεν είναι ικανοποιητικός, δεν είναι αυτάρκης και είναι περιορισμένου χρόνου. Για να ανταποκριθούν πλήρως σ' αυτό το ρόλο δεν μπορούν να στηριχθούν στην περασμένη εμπειρία τους όσο πλούσια και αν είναι. Τα παιδιά έχουν σήμερα ανάγκη από διαφορετική τακτική απ' ό,τι τα παιδιά περασμένων γενεών. Οι σύγχρονοι ηλικιωμένοι φέρνουν μαζί τους τη δική τους προσωπική ιστορία, την αγωγή που οι ίδιοι πήραν ή έδωσαν και που τους εμποδίζει να εξελίσσονται τόσο γρήγορα ώστε να κατανοήσουν την ψυχολογία των σύγχρονων μητέρων και παιδιών.

Καμιά φορά, υποσυνείδητα, η γιαγιά μπορεί να αισθάνεται ζήλια για την ελευθερία και την άνεση που εξασφαλίζει στη νεαρή μητέρα - κόρη της, κάτι που η ίδια στερήθηκε. Έτσι μπορεί να αναζητήσει σαν αναπλήρωση να πάρει στα χέρια της την όλη διεύθυνση του σπιτιού. Το νέο ζευγάρι την ίδια ώρα μπορεί να αισθανθεί αποδεσμευμένο, να εγκαταλείψει σε άλλους τις ευθύνες του και να κρατήσει για τα παιδιά του το ρόλο του μεγαλύτερου αδερφού - αδερφής παρά το ρόλο του πατέρα - μητέρας (Χουρδάκη, 1995).

Η φύλαξη των εγγονών από τον παππού και τη γιαγιά μπορεί να μην είναι μόνιμη, μα `` έπ' ευκαιρία ``. Αυτό έχει και πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Πρώτα απ' όλα η επαφή με τα παιδιά είναι πιο αραιή, πιο εύκολη, γιατί τα μικρά παιδιά είναι ευγενικά και πιο συνεργάσιμα και οι γονείς πιο υπομονετικοί και πιο επιεικείς. Το μειονέκτημα είναι πως οι προσφερόμενες υπηρεσίες προς το νέο ζευγάρι είναι λιγότερες, αφού οι

⁵ ``Understanding my grandchildren``. Από την ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.unex.edu/ces/flp/grandparent>

συναντήσεις είναι πιο αραιές. Καμιά φορά ο παππούς και η γιαγιά δεν έχουν πολλή διάθεση γι' αυτό το ρόλο. Τον δέχονται από υποχρέωση ή και από ένα συναίσθημα ενοχής: `` Δεν προσφέρουμε στα παιδιά μας τίποτ' άλλο, μπορούμε να τους αρνηθούμε κι αυτό; Ύστερα, αν δεν δεχτούμε να τους βοηθήσουμε τώρα θα μας εμπιστευθούν τα παιδιά άλλη φορά; Και πώς θα φανεί στα παιδιά μας, να μας βλέπουν να περνάμε την ώρα μας με άλλα ζητήματα έξω από το σπίτι; ``

Υπάρχει όμως κι ένας άλλος κίνδυνος : με τις αραιές συναντήσεις τους οι παππούδες και οι γιαγιάδες να μην μπορούν να γνωρίσουν καλά τα εγγονάκια τους, να αγνοούν τις συνήθειες τους και το χαρακτήρα τους. Δεν ξέρουν τι περιθώρια ανοχής ή ανεξαρτησίας τους έχουν δώσει έτσι ώστε να μπορούν να ευθυγραμμίζονται μ' αυτά. Έτσι χάνουν τη φυσική, την αυθόρμητη στάση προς τα εγγόνια τους. Αν καμιά φορά κουραστούν με τα παιδιά ή συναντήσουν δυσκολίες, διστάζουν να μιλήσουν στους γονείς των παιδιών από φόβο μήπως δεν τους τα εμπιστευθούν άλλη φορά (Χουρδάκη, 1995).

2.3 Όταν ο παππούς και η γιαγιά μένουν μακριά.

Πολλοί από τους σημερινούς παππούδες και γιαγιάδες ζουν μακριά από τα εγγόνια τους. Ο τρόπος ζωής τους δεν τους επιτρέπει να τα βλέπουν συχνά. Ο παραδοσιακός τρόπος για να διατηρήσουν την επαφή τους με τα εγγόνια τους είναι τα γράμματα, τα τηλεφωνήματα και οι επισκέψεις. Πολλές οικογένειες στέλνουν τα παιδιά τους να μείνουν με τον παππού και τη γιαγιά κατά τις καλοκαιρινές διακοπές⁶. Επομένως, χάνουν ένα μεγάλο μέρος της ζωής των εγγονών τους.

Υπάρχουν πολλά πράγματα που θα μπορούσαν να κάνουν οι γονείς για να συμπεριλάβουν τον παππού και τη γιαγιά στη ζωή των παιδιών τους. Θα μπορούσαν να προσκαλέσουν τον παππού και τη γιαγιά να μείνουν

⁶ ``Grandparents are more than cookies and milk``. Από την ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.babyparenting.about.com>

μαζί τους για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα και έτσι να τους γνωρίσουν τα εγγόνια τους, κάτι που μπορεί να επαναληφθεί αρκετές φορές. Έτσι, δε θα χρειάζεται να συναντιούνται μόνο σε γιορτές και γενέθλια αλλά θα βλέπονται συχνότερα. Η επαφή των παιδιών με τον παππού και τη γιαγιά έχει ευεργετικές επιδράσεις και πρέπει να επιδιώκεται έστω και αν τους χωρίζουν πολλά χιλιόμετρα.

Επιπλέον οι γονείς οφείλουν να μιλούν συχνά στα παιδιά τους για τους παππούδες και τις γιαγιάδες τους. Οι φωτογραφίες μπορούν να βοηθήσουν τα παιδιά να έρθουν σε επαφή με τον παππού και τη γιαγιά. Δείχνοντας τους φωτογραφίες και εξιστορώντας τους ιστορίες μαθαίνουν για τον παππού και τη γιαγιά, μαθαίνουν να τους αγαπούν παρόλο που δεν τους βλέπουν συχνά⁷. Συνδέουν το πρόσωπο με το όνομα και βλέπουν πώς ήταν ο παππούς και η γιαγιά σε μικρή ηλικία, ποιοι ήταν οι φίλοι του, πώς είναι τώρα κ.α. Αντίστοιχες φωτογραφίες των εγγονών στέλνονται και στον παππού και τη γιαγιά, οι οποίοι γνωρίζουν τα εγγόνια τους, παρακολουθούν την ανάπτυξη τους και σε συνδυασμό με τις συχνές επισκέψεις διατηρούν την επαφή μαζί τους.

2.4 Απόψεις των παιδιών και των ενηλίκων για τον παππού και τη γιαγιά.

2.4.1 Οι απόψεις των παιδιών.

Ένα παιδί δύσκολα εξομολογείται την άποψη του για ένα οικείο του πρόσωπο. Όταν αποφασίζει από μόνο του να προβεί σε τέτοιου είδους σχόλια μας δίνει ανεπανάληπτα πορτραίτα. Το παιδί καταφέρνει να εκφράσει τον εσωτερικό του κόσμο με λίγες αλλά αρκετά περιγραφικές λέξεις (Έξλεϋ & Έξλεϋ, 1984).

⁷ Dawn Seewer "Long distance grandparents". Από την ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.thelaboroflove.com>

🐾 Ο παππούς είναι μια προστατευτική ασπίδα μπροστά σε μια οργισμένη μαμά.

– Ρεβέκκα Σμίθ, 11 ετών.

🐾 Όταν μια γιαγιά σου σφίγγει το χέρι σου βάζει ένα τάλιρο στη χούφτα.

– Νταϊήβιντ Σίππον.

🐾 Η γιαγιά μου είναι πολύ υπομονετική, αφού μπορεί και με ανέχεται.

– Έλενα Λήσον, 10 ετών.

🐾 Νομίζω ότι οι γιαγιάδες θα μπορούσαν να πλέκουν ως τη συντέλεια του κόσμου.

– Σίμον Ντήμενχζμ, 11 ετών.

🐾 Η γιαγιά είναι μια κυρία που ή θα πλέκει ή θα κοιμάται.

– Πάολα, 10 ετών.

🐾 Η γιαγιά είναι μια γυναίκα που βλέπει τον κόσμο από το παράθυρο και ελπίζει ότι κάποιος θα την επισκεφτεί.

– Σίμον Μαρινταιήλ, 10 ετών.

🐾 Οι γιαγιάδες και οι παππούδες δεν έχουν τι να κάνουν και θέλουν να μιλάς διαρκώς μαζί τους.

– Κάθριν Μέλορς.

🐾 Οι παππούδες ζουν στο δικό τους περίεργο κόσμο, όπου ο χρόνος φαίνεται να πηγαίνει προς τα πίσω.

– Κέβιν Μπράουν, 12 ετών.

☛ Οι γιαγιάδες νομίζουν ότι ο χρόνος μένει ακίνητος, γι' αυτό φορούν τα ίδια ρούχα.

– Πώλ Μίλτον, 10 ετών.

☛ Το μόνο πράγμα που έχουν ανάγκη οι γιαγιάδες και οι παππούδες είναι να δείχνουμε ότι τους αγαπάμε.

– Ρίτα Μπούρκ.

Από το βιβλίο των (Έξλεϋ & Έξλεϋ, 1984, σ. 111 - 123).

Ο παππούς και η γιαγιά συχνά περιγράφονται με όρους σχετικούς μ' αυτό που κάνουν ή με αυτά που φέρνουν στα εγγόνια τους :

- ☒ φτιάχνει ρούχα
- ☒ ψήνει ωραία κέικ και κουλουράκια όχι από κουτί
- ☒ βγάζει τη λάσπη από τα παπούτσι μου
- ☒ με πάει στην εκκλησία
- ☒ σκάβει στον κήπο
- ☒ σταματάει το καθάρισμα του σπιτιού για να παίξουμε
- ☒ πηγαίνει στα μαγαζιά μαζί σου ακόμα και όταν δεν θέλει να ψωνίσει κάτι
- ☒ κάνει πάρτυ ακόμα και όταν δεν γιορτάζει κάποιος
- ☒ κάθεται μαζί σου όταν κάνεις εργασίες και πλέκει
- ☒ σου διαβάζει ιστορίες με τα μάτια κλειστά
- ☒ σε πάει στο γιατρό ακόμα και όταν κλαις και υπενθυμίζει στους γονείς ότι και αυτοί ήταν κάποτε στην ηλικία μας⁸.

2.4.2 Απόψεις των γονέων και της κοινωνίας.

Οι γονείς και γενικότερα το κοινωνικό σύνολο θεωρεί ότι ο παππούς και η γιαγιά είναι :

- ☒ γεροντάκια
- ☒ φύλακες
- ☒ διαιτητές
- ☒ υποστηρικτές

⁸ "Grandparents and children = Love". Από την ηλεκτρονική διεύθυνση <http://myria.com/relationships/grandparentlove.htm>

Επίσης οι δραστηριότητες που κάνουν με τα εγγόνια τους είναι:

- ☒ να τους δίνουν λεφτά
- ☒ να τους μιλάνε για τα παιδικά τους χρόνια
- ☒ να δίνουν συμβουλές
- ☒ να συζητούν τα προβλήματα
- ☒ να πηγαίνουν στην εκκλησία μαζί τους
- ☒ να επιβάλλουν την πειθαρχία
- ☒ να τα πηγαίνουν ταξίδια
- ☒ να βλέπουν τηλεόραση μαζί τους
- ☒ να μιλούν για τις διαφωνίες τους με τα παιδιά τους?

Πολλοί συγγραφείς τονίζουν ότι ο παππούς και η γιαγιά είναι πολύ σημαντικοί για τα εγγόνια τους. Περιγράφονται ως *'' οι Σημαντικοί Άλλο ''* στη ζωή των εγγονών τους. Τα παιδιά που έχουν μια οικεία σχέση με την γιαγιά και τον παππού τους φοβούνται λιγότερο τα γηρατειά. Επιπλέον νιώθουν πιο έντονα τους οικογενειακούς δεσμούς και αισθάνονται βαθιά συνδεδεμένοι με τις οικογένειες τους (Denham & Smith, 1989).

Ο παππούς και η γιαγιά είναι πρόσωπα που κουβαλάνε εμπειρίες χρόνων, καλές ή κακές, δεν έχει σημασία, αλλά ζωντανές που τους έχουν σημαδέψει τη ζωή και το χαρακτήρα. Σήμερα όμως τα πράγματα άλλαξαν και τα νέα ζευγάρια αφού εργάζονται και οι δύο μπορούν να ζουν και μόνοι τους. Σιγά – σιγά όμως, με το πρώτο παιδί βλέπουν ότι μάλλον οι γονείς χρειάζονται να είναι πιο κοντά. Ίσως τους δημιουργεί περισσότερη σιγουριά η παρουσία τους, από την πληρωμένη αγάπη που δίνει η παρουσία ενός ξένου ανθρώπου.

Παράλληλα έρχονται και οι μαρτυρίες των ψυχολόγων, κοινωνιολόγων, παιδαγωγών, που βεβαιώνουν ότι *'' τίποτε δεν μπορεί να συγκριθεί με τη ζεστασιά που φέρνει στο μικρό παιδί η φωνή ή γεμάτη αγάπη του παππού και της γιαγιάς ''*. Επίσης *'' όσα μουσικά παιχνίδια και αν έχουν τα σημερινά παιδιά, ωχριούν μπροστά στα τραγουδάκια του παππού και της γιαγιάς που θα είναι πάντα το πιο αγαπημένο άκουσμα στα αυτιά των εγγονών ''*.

⁹ *''Grandparents and children = Love''*. Από την ηλεκτρονική διεύθυνση <http://myria.com/relationships/grandparentlove.htm>

Έτσι, στην Αμερική στα νηπιαγωγεία προσκαλούν παππούδες και γιαγιάδες για να πουν το παραμύθι στα παιδιά, γιατί βρίσκουν ότι ασκεί μια ιδιαίτερη μαγεία η φωνή τους και ότι τα μικρά θέλγονται από την παρουσία τους. Στη Γαλλία σε πολλά φοιτητικά οικοτροφεία υπάρχει συγκατοίκηση με ηλικιωμένα πρόσωπα, για να μπορούν να συναντιούνται στις ώρες του φαγητού οι φοιτητές μαζί τους ή ακόμη και στις ελεύθερες ώρες. Σε ένα παιδαγωγικό συνέδριο που έγινε στην Ισπανία για την οικογένεια, ανακοινώθηκε η ίδρυση συλλόγων παππούδων και γιαγιάδων, οι οποίοι τίθενται στην υπηρεσία της οικογένειας, για να τη βοηθήσουν, να της συμπαρασταθούν. Γιατί στον κύκλο της ζωής, είναι ένα πολύτιμο δίκτυο στήριξης η συνύπαρξη των τριών γενιών (Μπούθα, 2002) .

3. Ο ΠΑΠΠΟΥΣ ΚΑΙ Η ΓΙΑΓΙΑ ΩΣ ΚΗΔΕΜΟΝΕΣ.

3.1 Όταν ο παππούς και η γιαγιά αναλαμβάνουν την κηδεμονία των εγγονών τους.

Το να αναθρέψουν ο παππούς και η γιαγιά τα εγγόνια τους δεν είναι κάτι πρωτοφανές. Το θέμα αυτό απασχολεί όλο και περισσότερους ερευνητές. `` Αυτό δε σημαίνει ότι θέλουν να αναθρέψουν άλλη μία οικογένεια και βγαίνουν έξω να αρπάξουν κάποια παιδιά, πρόκειται για μια απάντηση σε μία ανάγκη `` αναφέρει χαρακτηριστικά η Margaret Hollidge, η οποία διευθύνει την Αμερικανική Ένωση των συνταξιούχων του κέντρου πληροφόρησης παππούδων και γιαγιάδων. (Meckler, 1999, σ. 1). Στις περισσότερες περιπτώσεις πρόκειται για γονείς που δεν μπορούν να φροντίσουν τα παιδιά τους. Οι λόγοι μπορεί να είναι ο θάνατος, η ασθένεια, η χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών ή η φυλάκιση. Σε σπάνιες περιπτώσεις ένας γονέας αναλαμβάνει μια δουλειά σε άλλη πόλη και δεν μπορεί να πάρει την οικογένεια του μαζί. Για κάποιο λόγο λοιπόν ο γονέας αδυνατεί να

ανταποκριθεί στο ρόλο του και εδώ έρχονται να βοηθήσουν οι δικοί του γονείς (Meckler, 1999).

Από το 1980 μέχρι σήμερα έχει αυξηθεί δραματικά ο αριθμός των παιδιών που ζουν και ανατρέφονται από τον παππού και τη γιαγιά. Στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1980, 2,3 εκατομμύρια παιδιά, δηλαδή το 4% του πληθυσμού των παιδιών ηλικίας κάτω των 18 ετών, ζούσαν με τον παππού και τη γιαγιά και μέχρι το 1996 ο αριθμός αυτός αυξήθηκε στα 4 εκατομμύρια (U.S. Bureau of the Census, 1990, 1995).

Οι περισσότεροι παππούδες και οι γιαγιάδες είναι ηλικίας 50 έως 64 ετών και το 33% είναι κάτω των 50 ετών, ενώ το 19% είναι άνω της ηλικίας των 65 ετών. Οι οικογένειες που αποτελούνται από παππούδες και γιαγιάδες προέρχονται απ' όλες τις κοινωνικοοικονομικές ομάδες, τα γεωγραφικά πλάτη και τα έθνη. Ωστόσο είναι πιθανότερο να ανήκουν στις " φτωχές " περιοχές κοντά σε μεγάλες πόλεις. Σύμφωνα με τα στοιχεία απογραφής του 1995 στις Η.Π.Α. το 13,5% των αφρικανο – αμερικανικών παιδιών ζούσαν με τον παππού και τη γιαγιά, το 6,5% των Ισπανών και το 4,1% των λευκών (U.S. Bureau of the Census, 1990, 1995).

Οι τύποι αυτών των οικογενειών μπορούν να διαιρεθούν σε 3 κατηγορίες:

A. Η οικογένεια που αποτελείται αποκλειστικά από τον παππού, τη γιαγιά και τα εγγόνια. Αυτοί οι παππούδες και γιαγιάδες έχουν τη νομική επιτήρηση και την κηδεμονία των εγγονών τους, τους παρέχουν την απαραίτητη προσοχή και αποφασίζουν για αυτά. Οι γονείς των παιδιών είτε δε ζουν, είτε για κάποιους άλλους λόγους δεν μπορούν να τα αναθρέψουν και έχουν δώσει την κηδεμονία τους στους γονείς τους.

B. Ο δεύτερος τύπος οικογένειας είναι " η διαβίωση με τους παππούδες και τις γιαγιάδες ". Στην περίπτωση αυτή ο παππούς και η γιαγιά έχουν την καθημερινή φροντίδα και προσοχή των εγγονών τους αλλά δεν έχουν τη νομική επιτήρηση. Ο γονέας του παιδιού μπορεί να ζει ή να μη ζει μαζί τους. Αυτοί οι παππούδες και οι γιαγιάδες εστιάζουν στην παροχή ενός οικονομικά και συναισθηματικά σταθερού περιβάλλοντος για το παιδί και συχνά

βοηθούν και τον γονέα του. Επειδή ο παππούς και η γιαγιά δεν έχουν τη νομική επιτήρηση δεν μπορούν με κανένα τρόπο να προστατέψουν το παιδί από έναν ακατάλληλο ή επικίνδυνο γονέα.

Γ. Ο τρίτος τύπος οικογένειας είναι οι παππούδες και οι γιαγιάδες "ημερήσιας φροντίδας". Προσφέρουν βοήθεια στο γονέα του παιδιού και στην αντιμετώπιση των αναγκών του. Αυτοί οι παππούδες και οι γιαγιάδες επηρεάζουν ελάχιστα τα εγγόνια τους, λιγότερο από ό,τι θα περίμενε κάποιος με βάση τον υποτιθέμενο γονικό τους ρόλο γιατί τα εγγόνια τους επιστρέφουν στο σπίτι τους στο τέλος της ημέρας. Λειτουργούν περισσότερο ως "παππούς και γιαγιά" απ' ό,τι ως "θετοί γονείς", όπως γίνεται στις προηγούμενες περιπτώσεις. Υπολογίζεται ότι οι παππούδες και οι γιαγιάδες που φροντίζουν τα εγγόνια τους έχουν αυξηθεί κατά 40% τα τελευταία δέκα χρόνια (Kleiner, Hertzog, & Targ, 1998).

3.2 Τα προβλήματα των παιδιών που τίθενται κάτω από την κηδεμονία του παππού και της γιαγιάς.

Το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας επικεντρώνεται στις επιδράσεις που έχει η κηδεμονία στον παππού και τη γιαγιά και όχι στις επιδράσεις στα εγγόνια. Αυτό προκαλεί έκπληξη αν σκεφτεί κανείς ότι τα παιδιά διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο από τους ενήλικες κατά τη διάρκεια αυτής της τραυματικής μετάβασης. Υπάρχει ένας κατάλογος πιθανών προβλημάτων που μπορεί να εκδηλώσει το παιδί ανάλογα με την αιτία για την οποία οι γονείς του δεν το φροντίζουν πια (Mitchell, 1999).

Όταν ο παππούς και η γιαγιά αναλαμβάνουν την κηδεμονία επειδή οι γονείς των παιδιών κάνουν χρήση ναρκωτικών ή αλκοόλ, τα παιδιά μπορεί να βιώσουν τα παρακάτω προβλήματα (Mitchell, 1999) :

- Τα παιδιά μπορεί να έχουν γεννηθεί με προβλήματα, όπως το εμβρυϊκό σύνδρομο οينوπνεύματος, νοητική καθυστέρηση, εγκεφαλική παράλυση, ή να έχουν εθιστεί σε φάρμακα όπως η κοκαΐνη.

- Τα παιδιά μπορεί να είναι επιρρεπή σε ελλειμματική προσοχή (ADD) ή σε υπερκινητικότητα και σε διάσπαση της προσοχής (ADHD).
- Μπορεί να υποστούν μια συναισθηματική ή ψυχιατρική διαταραχή.
- Μπορεί να είναι επιρρεπή σε ναρκωτικά και οινόπνευμα.
- Μπορεί να παρουσιάσουν χαμηλότερα επίπεδα ακαδημαϊκής επίδοσης και ένα ποσοστό να εγκαταλείψει το σχολείο νωρίς.

Όταν οι γονείς στέλνονται στη φυλακή οι παππούδες και οι γιαγιάδες καλούνται να φροντίσουν τα εγγόνια τους. Ανάλογα με την ποινή φυλάκισης αυτή η ρύθμιση μπορεί να είναι μόνιμη ή προσωρινή. Τα παιδιά που έχουν τους γονείς τους στην φυλακή μπορεί να αντιμετωπίσουν τα παρακάτω προβλήματα.

- Τα παιδιά των οποίων οι γονείς είναι έγκλειστοι πρέπει να δεχθούν το γεγονός ότι οι γονείς τους θα είναι απόντες για μια μικρή ή μια μεγαλύτερη χρονική περίοδο, και κατά συνέπεια μπορεί να εκδηλώσουν συναισθηματικά προβλήματα ή προβλήματα συμπεριφοράς.
- Μπορεί να δοκιμάσουν την ντροπή και την απομόνωση από τα άλλα μέλη της οικογένειας και τους φίλους.
- Μπορεί να γίνουν θύματα στερεότυπων εκ μέρους του προσωπικού του σχολείου ή του προσωπικού των κοινωνικών υπηρεσιών λόγω του εγκλήματος του γονέα τους.
- Τα παιδιά που ήταν παρόντα στη φυλάκιση γονέων τους ή όταν διαπράχτηκε το έγκλημα μπορεί να δοκιμάσουν τη μετατραυματική διαταραχή λόγω έλλειψης κατάλληλων μηχανισμών αντιμετώπισης.

Τα παιδιά που υπήρξαν θύματα κακοποίησης ή παραμέλησης έχουν ένα σύνολο προβλημάτων.

- Μπορεί να παρουσιάσουν συμπτώματα κατάθλιψης, ψυχικών διαταραχών, προβλήματα συμπεριφοράς ή και μαθησιακές δυσκολίες.
- Μπορεί να γίνουν αυτοκαταστροφικά.
- Μπορεί να δυσκολευτούν να ανεξαρτοποιηθούν.

Τέλος τα παιδιά των οποίων οι γονείς έχουν πεθάνει από AIDS, άλλες ασθένειες ή από ατυχήματα μπορεί :

- Να νοσοούν και αυτά από τον ιό.
- Να μεγαλώσουν με το κοινωνικό στίγμα ότι οι γονείς τους είχαν AIDS.
- Να χρειάζεται να πενθήσουν το χαμό των γονέων τους.
- Ανάλογα με την αιτία θανάτου του γονέα να αντιμετωπίσουν συναισθήματα ντροπής ή ενοχής.

Όλα αυτά τα προβλήματα θα πρέπει να γνωστοποιηθούν στον παππού και τη γιαγιά που αναλαμβάνουν την κηδεμονία έτσι ώστε να πάρουν τα κατάλληλα μέτρα (Mitchell, 1999).

3.3 Επιδράσεις που ασκούνται από τον παππού και τη γιαγιά.

Τα παιδιά που μεγαλώνουν με τον παππού και τη γιαγιά αντιμετωπίζουν διάφορα προβλήματα. Το μεγαλύτερο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά, τόσο τα μεγαλύτερα όσο και τα μικρότερα, είναι ότι εγκαταλείφθηκαν από τους βιολογικούς τους γονείς. Αυτό είναι ένα πολύ μεγάλο ζήτημα, που " κατατρέχει " όλα τα παιδιά, που τείνουν να κατηγορούν τον εαυτό τους γι' αυτήν την εγκατάλειψη. Νιώθουν ότι δεν αξίζουν ή ότι έκαναν κάτι λάθος. Οι παππούδες και οι γιαγιάδες συχνά δε βοηθούν το παιδί να αντιμετωπίσει αυτό το θέμα επειδή φοβούνται να του πουν την αλήθεια για τους γονείς του μήπως και " κακοχαρακτηρίσουν " το ίδιο τους το παιδί (Frieman, 2001) .

Ένα άλλο πρόβλημα είναι η σύγχυση του παιδιού για το ποια είναι η πραγματική του μητέρα. Ιδίως τα μικρά παιδιά μπορεί να δουν τη γιαγιά τους σαν τη μητρική φιγούρα και τη βιολογική τους μητέρα σαν τη μεγάλη τους αδερφή.

Το χάσμα των γενεών σε μία οικογένεια όπου ο παππούς και η γιαγιά είναι οι κηδεμόνες είναι σαφώς μεγαλύτερο. Τα παιδιά νιώθουν ότι ο παππούς και η γιαγιά έρχονται από ένα διαφορετικό κόσμο που δεν μπορεί να καταλάβει τις ανάγκες τους. Το περίεργο ντύσιμο, η μουσική και η συμπεριφορά είναι στοιχεία που ξενίζουν τον παππού και τη γιαγιά. Τα παιδιά

αισθάνονται ότι δεν μπορούν να τα καταλάβουν και νιώθουν απομονωμένα στο δικό τους κόσμο (Frieman, 2001) .

Μερικοί ερευνητές αναφέρουν ότι τα παιδιά που μεγαλώνουν αποκλειστικά με τον παππού και τη γιαγιά, ανατρέφονται καλύτερα από τα παιδιά που μεγαλώνουν με τον παππού, τη γιαγιά και έναν βιολογικό γονέα. Για παράδειγμα, τα εγγόνια που μεγαλώνουν με τον παππού και τη γιαγιά παρουσιάζουν ελάχιστες διαφορές στην υγεία και την ακαδημαϊκή απόδοση σε σχέση με τα παιδιά που μεγαλώνουν σε παραδοσιακές οικογένειες, με τους δύο γονείς (Thomas, Sperry, & Yarbrough, 2000) .

Οι Dubowitz & Sawyer (1994) ερεύνησαν τα προβλήματα συμπεριφοράς των παιδιών που περνούν ώρες με κάποιον άλλο (εκτός των γονέων τους) και διαπίστωσαν ότι το 63% αυτών των μαθητών χαρακτηρίζονταν από τους δασκάλους τους ως μέτριοι ή καλοί στη γενική τους συμπεριφορά μέσα στην τάξη, το 53% δεν μελετούσαν συχνά και το 47% είχαν φτωχές δεξιότητες προσοχής και συγκέντρωσης. Πάνω από τα μισά παιδιά είχαν μεγάλα προβλήματα συμπεριφοράς, υπερκινητικότητας και επιθετικότητας. Διαπίστωσαν επίσης ότι αυξάνονταν τα προβλήματα συμπεριφοράς στα παιδιά που περνούσαν ώρες με άτομα μέσης ηλικίας ή μεγαλύτερα, σε σχέση με τα παιδιά που περνούσαν ώρες με νέους, θείους, θείες ή αδέρφια. Ίσως οι παππούδες και οι γιαγιάδες ή άλλοι μεγαλύτεροι συγγενείς να είναι πιο ανεκτικοί με παιδιά με προβλήματα συμπεριφοράς από ό,τι οι νεώτεροι συγγενείς (Thomas, Sperry, & Yarbrough, 2000) .

Οι Solomon & Marx (1995) σύγκριναν τα παιδιά που μεγαλώνουν με τον παππού και τη γιαγιά με τα παιδιά που μεγαλώνουν με τους βιολογικούς τους γονείς ή με τον έναν εκ των δύο (συμπεριέλαβαν και τους γονείς που είχαν ξαναπαντρευτεί). Διαπίστωσαν ότι τα παιδιά που μεγαλώνουν μόνο με τον παππού και τη γιαγιά είναι πιο υγιή από τα παιδιά που ζουν σε μονογονεϊκές οικογένειες ή που έχουν ξαναπαντρευτεί οι γονείς τους. Επιπλέον τα παιδιά αυτά έχουν λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς και προσαρμόζονται καλύτερα κοινωνικά. Ωστόσο, τα παιδιά αυτά απέδιδαν

λιγότερο ακαδημαϊκά αν και η συγκεκριμένη αιτία δε διευκρινίστηκε (Minckler, 1999).

Επίσης οι Bell & Garner (1996) αναφέρουν ότι το παιδί βιώνει πιο ομαλά την αλλαγή στη ζωή του όταν μένει με ανθρώπους που γνωρίζει και εμπιστεύεται, όπως είναι ο παππούς και η γιαγιά, παρά με μια θετή οικογένεια. Ο παππούς και η γιαγιά θα κρατήσουν την οικογενειακή ταυτότητα και θα διατηρήσουν τις παραδόσεις και τις συνήθειες των γονιών τους και έτσι το παιδί θα νιώσει ότι διατηρεί μια επαφή μαζί τους .

Οι ερευνητές Shore & Hayslip (1994) διαπίστωσαν κάποιες αρνητικές επιπτώσεις στα παιδιά που ανατρέφονται από τον παππού και τη γιαγιά. Πολλοί παππούδες και γιαγιάδες κηδεμόνες, σε αντίθεση με τους παραδοσιακούς παππούδες και γιαγιάδες φαίνεται ότι προκαλούν αύξηση των προβλημάτων συμπεριφοράς στα παιδιά που ανατρέφουν. Αυτό ισχύει περισσότερο για τα αγόρια παρά για τα κορίτσια. Οι ερευνητές αυτοί υποστήριξαν ότι αυτό συμβαίνει επειδή τα αγόρια εκτίθενται σε περισσότερες οικογενειακές συγκρούσεις και είναι πιο τρωτά στο άγχος. Επίσης είναι πιθανότερο να σταθούν να ζήσουν με τους παππούδες και τις γιαγιάδες σε περιόδους γονεϊκής σύγκρουσης. Δεν είναι όμως σαφές αν τα προβλήματα συμπεριφοράς είναι αποτέλεσμα της κατάστασης που επικρατεί στην οικογένεια του παιδιού ή της συμβίωσης με τον παππού και τη γιαγιά. Πρέπει να σημειωθεί ότι συνολικά έχουν γίνει λίγες έρευνες για τον τρόπο με τον οποίο μεγαλώνουν τα παιδιά που βρίσκονται κάτω από τη φροντίδα του παππού και της γιαγιάς (Minckler, 1999).

3.4 Προβλήματα που αντιμετωπίζουν ο παππούς και η γιαγιά ως κηδεμόνες.

Όταν ο παππούς και η γιαγιά αναλαμβάνουν το ρόλο του κηδεμόνα αντιμετωπίζουν πολλά προβλήματα και προκλήσεις. Είναι επιρρεπείς σε ψυχολογική και συναισθηματική πίεση και μπορεί να αισθάνονται αβοήθητοι και απομονωμένοι. Επιπλέον, πολλοί αντιμετωπίζουν και οικονομικά

προβλήματα. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Στατιστικής υπηρεσίας των Ηνωμένων Πολιτειών (U.S. Census Bureau, 1996) οι παππούδες και γιαγιάδες που ανατρέφουν εγγόνια έχουν 60% περισσότερες πιθανότητες να ζήσουν κάτω από το καθεστώς της φτώχειας. Ακόμα συχνά παραμελούν τα δικά τους προβλήματα και δίνουν προτεραιότητα στις ανάγκες των παιδιών, κυρίως όταν αυτά αντιμετωπίζουν και άλλου είδους προβλήματα που απαιτούν ειδική βοήθεια¹⁰.

Οι παππούδες και οι γιαγιάδες μεγάλης ηλικίας, εκτός από τα προβλήματα υγείας που μπορεί να αντιμετωπίζουν, αναφέρουν ότι νιώθουν συναισθηματικά και σωματικά εξαντλημένοι. Φοβούνται ότι ως αποτέλεσμα αυτής της κούρασης δε θα μπορέσουν να ανταποκριθούν στο ρόλο τους, ως κηδεμόνες. Επιπλέον ανησυχούν για το μέλλον των εγγονών τους.

Πολλοί απογοητεύονται από τα δικά τους παιδιά που δεν μπόρεσαν να ανταποκριθούν στο γονεϊκό τους ρόλο και ίσως αισθάνονται ένοχοι που ανέθρεψαν ένα παιδί που " δεν κάνει για γονιός ". Οι παππούδες και οι γιαγιάδες μπορεί να βιώσουν κατάθλιψη για αυτόν τον λόγο . Ακόμα φοβούνται μήπως κάνουν τα ίδια λάθη που έκαναν στην ανατροφή των παιδιών τους και στα εγγόνια τους. Θεωρούν ότι πρόκειται για μεγάλη ευθύνη και λόγω ηλικίας νιώθουν ανεπαρκείς. Το άγχος είναι έντονο σε αυτές τις περιπτώσεις παππούδων και γιαγιάδων για το αν θα μπορέσουν να ανταπεξέλθουν στις ανάγκες των εγγονών τους (Frieman, 2001).

Τα οικονομικά προβλήματα, όπως αναφέρθηκε, είναι ένα σοβαρό πρόβλημα. Πολλοί ηλικιωμένοι ζουν με μία μικρή σύνταξη και αυτό δε φτάνει για να μεγαλώσουν τα ανήλικα εγγόνια τους. Το κόστος αυξάνεται όταν επιχειρούν να διεκδικήσουν νομικά την κηδεμονία των εγγονών τους. Έτσι αναγκάζονται, παρόλο που βρίσκονται σε προχωρημένη ηλικία να δουλέψουν. Το κράτος αρνείται να τους δώσει τα προνόμια που θα έδινε στους βιολογικούς γονείς των παιδιών.

Οι παππούδες και οι γιαγιάδες κηδεμόνες έχουν περισσότερες πιθανότητες να ζήσουν κάτω από τα όρια της φτώχειας σε σύγκριση με

¹⁰ Administration on Aging, "Grandparents raising grandchildren" Από την ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.aoa.gov>.

αυτούς που δεν ανατρέφουν τα εγγόνια τους. Το κόστος της ανατροφής των εγγονών τους μπορεί να είναι πολύ μεγάλο, ακόμα και αν παραμείνουν υπό την επίβλεψη τους για μικρό χρονικό διάστημα, επειδή η ζωή τους είχε ήδη δρομολογηθεί με ένα σταθερό εισόδημα και μια ιατρική κάλυψη η οποία δεν καλύπτει τα εγγόνια.

Επομένως πρέπει να αναζητήσουν δημόσια ή ιδιωτική βοήθεια. Η επιλογή της βοήθειας απαιτεί έγγραφα τα οποία ποικίλλουν από κράτος σε κράτος. Στα περισσότερα κράτη δεν έχουν θεσπιστεί νόμοι που να κατοχυρώνουν τα δικαιώματα του παππού και της γιαγιάς που έχουν την κηδεμονία των εγγονών τους. Ωστόσο απαιτείται να ενημερωθούν γύρω από τους νόμους και να κινήσουν τις κατάλληλες διαδικασίες προκειμένου να το επιτύχουν (Mader, 2001).

Επιπλέον, οι καταστάσεις που φέρνουν ένα παιδί στα χέρια του παππού και της γιαγιάς μπορεί να είναι καταστάσεις υψηλού κινδύνου. Αυτές οι καταστάσεις μπορεί να οδηγήσουν σε διάφορες δυσκολίες στην ανατροφή των παιδιών. Για παράδειγμα, τα παιδιά που έχουν εκτεθεί στα ναρκωτικά ή στην κακοποίηση, υποφέρουν από ψυχολογικά και σωματικά προβλήματα και αυτά κάνουν δύσκολη την ανατροφή τους. Σε πολλές περιπτώσεις υπάρχουν και προβλήματα συμπεριφοράς. Αυτά τα προβλήματα συχνά διαφέρουν κατά φύλο. Τα αγόρια τείνουν να παρουσιάζουν προβλήματα συμπεριφοράς ως αντίδραση στο διαζύγιο ή στη διάλυση της οικογένειας τους, ενώ τα κορίτσια τείνουν να εσωτερικεύουν τα συναισθήματα τους περισσότερο απ' ό,τι τα αγόρια. Υπάρχουν και τα κοινωνικά στερεότυπα τα οποία μπορεί να δημιουργήσουν προβλήματα στα παιδιά αυτά. Ο κοινωνικός περίγυρος και κυρίως τα άλλα παιδιά τα " κοροϊδεύουν " που οι " γονείς " τους είναι τόσο μεγάλοι, ή ακόμα αναρωτιούνται ποιοι είναι οι πραγματικοί τους γονείς και αυτό μπορεί να προκαλέσει ρήξη στη σχέση του παιδιού με τον παππού και τη γιαγιά (Frieman, 2001).

Η ανάληψη του γονεϊκού ρόλου επηρεάζει την προσωπική ζωή του παππού και της γιαγιάς και τις σχέσεις τους με τους υπόλοιπους συγγενείς και φίλους. Απομονώνονται από τους συνομηλικούς τους γιατί τώρα έχουν

αναλάβει καινούριες ευθύνες. Οι καινούριες τους ευθύνες ως κηδεμόνες τους εμποδίζουν να λάβουν μέρος σε κοινωνικές δραστηριότητες και να χαρούν τα γηρατειά τους όπως θα ήθελαν. Το όνειρο των ανθρώπων μεγάλης ηλικίας, να ξεκουραστούν και να απολαύσουν αυτά που στερήθηκαν όσα χρόνια μεγάλωναν τα παιδιά τους και δούλευαν, δεν είναι εφικτό στις περιπτώσεις που ανατρέφουν τα εγγόνια τους.

Η κυρία Miller, 62 ετών αναφέρει : `` Κουράστηκα. Δούλεψα όλα αυτά τα χρόνια για να μεγαλώσω τα παιδιά μου. Δεν ήταν εύκολο. Τώρα πίστεψα ότι είναι καιρός να κοιτάξω τον εαυτό μου – να πάω μερικά ταξίδια, να δουλέψω στον κήπο μου.. αγαπώ την εγγονή μου και θα έκανα τα πάντα για αυτήν, αλλά είναι πολύ δύσκολο τώρα. Δεν είμαι νέα όπως παλιά και δεν μπορώ να συμβαδίσω μαζί της. Δούλεψα τόσο σκληρά και τώρα θα ήθελα να απολαύσω τη ζωή, αλλά δεν μπορώ `` (Frieman, 2001, σ. 167).

Οι υπόλοιποι συγγενείς μπορεί να αντιδράσουν στους νέους ρόλους του παππού και της γιαγιάς. Μπορεί να υπάρχουν και άλλα εγγόνια που δεν έχουν ανάγκη από το γονεϊκό ρόλο του παππού και της γιαγιάς, αλλά θέλουν να τους ζήσουν με τον πραγματικό τους ρόλο. Επομένως ζηλεύουν το εγγόνι που έχει τόση προσοχή από τον παππού και τη γιαγιά και που μένει μαζί τους ενώ εκείνα δεν μπορούν να το κάνουν αυτό, αφού ζουν με τους γονείς τους. Επίσης ο παππούς και η γιαγιά δεν μπορούν να είναι `` παππούς και γιαγιά `` στο εγγόνι που έχουν αναλάβει την κηδεμονία του επειδή ο ρόλος τους είναι ο γονεϊκός.

Υπάρχει και το ενδεχόμενο οι βιολογικοί γονείς του παιδιού να έχουν πεθάνει. Στην περίπτωση αυτή ο παππούς και η γιαγιά πρέπει να αφήσουν το δικό τους πένθος και να ασχοληθούν με το πένθος του παιδιού . Για να βοηθήσουν τα εγγόνια τους να επιβιώσουν, οι παππούδες και οι γιαγιάδες θα πρέπει να `` αγνοήσουν `` τα δικά τους συναισθήματα και να επικεντρωθούν στα εγγόνια τους (Kleiner, Hertzog, & Targ, 1998) .

3.4.1 Νομικά ζητήματα.

Οι παππούδες και οι γιαγιάδες πρέπει να αποφασίσουν αν είναι σε θέση να αναθρέψουν τα εγγόνια τους. Όταν αναλάβουν αυτήν την ευθύνη, είναι σημαντικό η συμφωνία να υπάρχει γραπτώς είτε είναι για φυσική επιτήρηση / κηδεμονία ή νομική επιτήρηση η οποία εγγυάται τη φυσική κατοχή του παιδιού. Είναι επιτακτικό να λυθούν τα νομικά ζητήματα, έτσι οι παππούδες και οι γιαγιάδες θα έχουν την δικαιοδοσία να πάρουν αποφάσεις για τα νομικά, οικονομικά, εκπαιδευτικά, ιατρικά, ψυχολογικά και συναισθηματικά ζητήματα των εγγονών τους. Η διαδικασία αυτή μπορεί να προκαλέσει προβλήματα και να δημιουργήσει σύγκρουση μεταξύ των οικογενειακών μελών και το κόστος συχνά είναι απαγορευτικό, γι' αυτό το αποφεύγουν (Mader, 2001). Πολλοί παππούδες και γιαγιάδες αποφεύγουν τις νομικές ρυθμίσεις προκειμένου να κρατήσουν τη σχέση τους με το εγγόνι τους ιδιωτική. Έτσι δεν μπορούν να προστατέψουν το παιδί από το γονέα του αν ο δεύτερος αποτελέσει κίνδυνο γι' αυτό. Αν αποφασίσουν να πάνε στο δικαστήριο θα έχουν τρεις επιλογές. Η μια είναι η επιτήρηση που θα τους έδινε το γονεϊκό ρόλο αλλά οι βιολογικοί γονείς του παιδιού θα είχαν τη νόμιμη κηδεμονία του και θα αποφάσιζαν γι' αυτό. Η δεύτερη επιλογή είναι η προσωρινή νόμιμη επιτήρηση. Ο παππούς και η γιαγιά παίρνουν τις αποφάσεις σχετικά με την καθημερινή προσοχή και φροντίδα του παιδιού, αλλά οι γονείς είναι αυτοί που εμπλέκονται σε σημαντικές αποφάσεις. Η τρίτη επιλογή είναι ο παππούς και η γιαγιά να υιοθετήσουν το παιδί, οπότε τα δικαιώματα των βιολογικών γονέων δεν υφίστανται πλέον. Λίγοι παππούδες και γιαγιάδες επιλέγουν αυτή τη λύση επειδή μπορεί να προκαλέσει προβλήματα στη σχέση τους με το εγγόνι τους (Gebeke, 1996).

Προτείνεται ακόμα μια νομική λύση που ονομάζεται "kinship adoption", μια λύση ακόμα αδόκιμη αλλά που κρατά την πόρτα ανοικτή μεταξύ του βιολογικού γονέα και του παιδιού. Ο παππούς και η γιαγιά που έχουν υιοθετήσει το εγγόνι τους, έχουν γονεϊκά δικαιώματα, αλλά ο βιολογικός γονέας παραμένει ένας σημαντικός συγγενής με έναν νομικά

καθορισμένο ρόλο που επιτρέπει τις επιθεωρήσεις και την πρόσβαση στα σχολικά αρχεία. Οι περισσότεροι παππούδες και γιαγιάδες, όπως και οι επαγγελματίες, σκέφτονται ότι σε μια οικογένεια δεν χωρούν νομικές απαιτήσεις και αποφάσεις (Gebeke, 1996).

Αν και οι ερευνητές εστιάζουν στα προβλήματα που βιώνουν ο παππούς και η γιαγιά όταν αναλαμβάνουν την κηδεμονία των εγγονών τους υπάρχουν και κάποια οφέλη. Πολλοί αναφέρουν ότι βιώνουν ένα μοναδικό συναίσθημα και βρίσκουν έναν δεύτερο στόχο στη ζωή τους, όταν προσπαθούν να μεγαλώσουν τα εγγόνια τους που τους έχουν ανάγκη. Νιώθουν νέοι, γεμάτοι ζωή και ενεργητικότητα. Αισθάνονται ότι τους δίνεται μια δεύτερη ευκαιρία να αναθρέψουν τα εγγόνια τους, ίσως καλύτερα από τα παιδιά τους και να αποφύγουν τα λάθη που έκαναν στο παρελθόν. Αν και υπάρχουν πολλές δυσκολίες και εμπόδια, νιώθουν ικανοποίηση γιατί παραμένουν χρήσιμοι, παρόλο που βρίσκονται σε μεγάλη ηλικία, μιας και οι άνθρωποι νιώθουν χρήσιμοι όταν κάποιος έχει την ανάγκη τους (Kleiner, Hertzog, & Targ, 1998) .

3.5 Πώς μπορούν ο παππούς και η γιαγιά να μεγαλώσουν ένα υγιές εγγόνι.

Κάποια στιγμή στη ζωή του, το παιδί που μεγαλώνει με τον παππού και τη γιαγιά θα κοιτάξει τις άλλες οικογένειες και θα καταλάβει τη διαφορά. Τότε αρχίζουν οι ερωτήσεις. Η πιο δύσκολη ερώτηση και η πιο σκληρή είναι : "Γιατί δε ζω με τους γονείς μου;" Ο λόγος που κάνει αυτή την ερώτηση δύσκολη είναι ότι ο παππούς και η γιαγιά πρέπει να πουν όλη την αλήθεια στα εγγόνια τους, αλλά να την πουν με ευγένεια. Είναι πιο εύκολο να πουν "οι ανόητοι δεν μπορούν να σας μεγαλώσουν!" η δήλωση όμως αυτή τι θα προκαλέσει στο παιδί; Το παιδί θα νομίσει ότι δεν είναι αρκετά καλό, ή έξυπνο ώστε να αγαπηθεί από τους γονείς του και γι' αυτό το " παράτησαν ". Θα δει το θυμό του παππού και της γιαγιάς σ' αυτή τη δήλωση και θα φοβηθεί ότι δε θα το αγαπούν αν κάνει κάτι λανθασμένο, όπως ακριβώς οι γονείς

του. Σίγουρα η απάντηση είναι πολύ δύσκολη αλλά πρέπει να δοθεί στο παιδί με τον καλύτερο τρόπο (Houtman, 2002).

Το πιο σημαντικό πράγμα που πρέπει να κάνει ο παππούς και η γιαγιά που αναλαμβάνουν την κηδεμονία των εγγονών τους είναι να τα κάνουν να αισθάνονται ασφαλή. Ιδιαίτερα όταν οι γονείς τους είναι επικίνδυνοι για τη σωματική και ψυχολογική ακεραιότητα τους, απαιτείται η απομάκρυνση τους ή η επίβλεψη τους κατά τη διάρκεια των επισκέψεων τους. Αυτό συμβαίνει για παράδειγμα στις περιπτώσεις που οι γονείς είναι υπό την επήρεια ναρκωτικών ουσιών.

Ο παππούς και η γιαγιά πρέπει να κατανοήσουν ότι η δική τους σχέση με τον βιολογικό γονέα των παιδιών θα είναι πολύ διαφορετική από τη σχέση των εγγονών τους με τον ίδιο γονέα. Τα εγγόνια τους δεν έχουν βιώσει τις συγκρούσεις που είχε ο παππούς και η γιαγιά με τον γονέα και τους λόγους αυτών των συγκρούσεων. Έτσι οι αντιλήψεις των εγγονών θα είναι τελείως διαφορετικές από τις δικές τους για το βιολογικό γονέα. Επομένως, δεν πρέπει να αρνηθούν τις επισκέψεις του γονέα στα εγγόνια παρά τις δικές τους διαφωνίες. Μπορεί να μη συμφωνούν με τον τρόπο της ζωής των βιολογικών γονέων αλλά αυτό δεν πρέπει να σταθεί εμπόδιο στη δυνατότητα του γονέα να χτίσει μια ξεχωριστή σχέση με τα παιδιά του (Houtman, 2002).

3.6 Παππούδες και γιαγιάδες που ανατρέφουν εγγόνια: Στόχοι και ομάδες υποστήριξης.

Το να νιώθουν τα παιδιά ότι τα αγαπούν είναι πολύ σημαντικό και τα βοηθά να μεγαλώσουν σωστά. Οι παππούδες και οι γιαγιάδες συνεχώς καυχούνται για το πόσο καλά εκπληρώνουν αυτή την ανάγκη των παιδιών. Πολλοί παππούδες και γιαγιάδες θεωρούν ότι με το να μεγαλώσουν ένα εγγόνι χάνουν την ελευθερία που επιθυμούσαν τόσα χρόνια. Περιμέναν πολλά χρόνια να ενηλικιωθούν τα παιδιά τους, υποθέτοντας ότι μετά θα καταφέρουν να εκπληρώσουν τις επιθυμίες τους. Προσδοκούσαν ότι σαν παππούδες και γιαγιάδες θα περνούσαν κάποιο χρόνο με τα εγγόνια τους στο σπίτι και έπειτα θα τα έστελναν πίσω στους γονείς τους. Αυτά τα όνειρα

όμως δεν εκπληρώνονται, όταν οι γονείς των παιδιών είναι ανίκανοι να διαχειριστούν τις δικές τους υποθέσεις. Το μέλλον εμφανίζεται αβέβαιο στην περίπτωση αυτή, επειδή δε γνωρίζουν πόσο καιρό θα είναι υπεύθυνοι για την ανατροφή κάποιου άλλου.

Είναι λοιπόν λογικό να αισθάνονται θυμό που βρίσκονται σε μια τέτοια κατάσταση. Συναισθήματα δυσαρέσκειας προς την κόρη ή το γιο τους που τους έβαλε σε μια τέτοια θέση, ενοχή ότι ίσως δεν ήταν καλοί γονείς οι ίδιοι και αμφιβολίες για το αν θα μπορέσουν να κάνουν καλύτερη δουλειά τώρα που θα γίνουν γονείς για δεύτερη φορά (Strom & Strom, 1993).

Παρόλα αυτά τα δυσάρεστα συναισθήματα, πρέπει να βρουν στόχους που είναι σύμφωνοι με τον νέο τους ρόλο. Σε αντίθετη περίπτωση, θα παραμείνουν εγκλωβισμένοι σε μια κατάσταση αυτολύπησης και απογοήτευσης. Υπάρχει και άλλος ένας κίνδυνος, να νιώσουν τα εγγόνια ότι είναι ανεπιθύμητα και ότι στέκονται εμπόδιο στον τρόπο ζωής του παππού και της γιαγιάς. Αν συμβεί αυτό, τότε είναι καλύτερο να δοθούν σε μια θετή οικογένεια που θα τα αγαπά παρά να μείνουν με κάποιους που δεν μπορούν να προσαρμοστούν στο νέο τους ρόλο.

Καλό είναι να μάθουν ο παππούς και η γιαγιά ό,τι μπορούν, γύρω από την ανατροφή των παιδιών. Οι καιροί έχουν αλλάξει, το ίδιο και οι παιδαγωγικές μέθοδοι. Ο παππούς και η γιαγιά θα πρέπει να ενημερωθούν σχετικά με τα νέα δεδομένα και να προσαρμοστούν σ' αυτά. Θα μπορούσαν, για παράδειγμα, να λάβουν μέρος σε υποστηρικτικές ομάδες που οργανώνονται στα σχολεία. Η θέληση μόνο δε φτάνει για την ανατροφή των εγγονών, απαιτείται να βρουν τους κατάλληλους τρόπους, έτσι ώστε να αποτρέψουν τα προβλήματα.

Αν ο παππούς και η γιαγιά έχουν να κάνουν με ανήλικο γονέα σκόπιμο είναι να συνεργαστούν μαζί του και όχι να τον αποκόψουν από το παιδί του. Το να κατηγορούν συνεχώς το παιδί τους για την πράξη του δε βοηθά και προκαλεί προβλήματα και στο εγγόνι τους. Η γιαγιά συνήθως προσέχει το παιδί, ενώ η μητέρα πηγαίνει στο σχολείο ή στη δουλειά. Ο διακανονισμός αυτός μπορεί να δημιουργήσει μια σύγκρουση ανάμεσα στους δύο ενήλικες

στην προσπάθεια τους να οικοδομήσουν μια σχέση με το παιδί, γι' αυτό χρειάζεται προσοχή, θέσπιση ορίων και υπενθύμιση δικαιωμάτων (Strom & Strom, 1993).

Επιπλέον, πρέπει να αναγνωρίσουν πότε ένα παιδί χρίζει ειδικής βοήθειας. Πότε, δηλαδή, χρειάζεται συμβουλευτική υποστήριξη από ειδικό. Τα μικρά παιδιά συχνά κατηγορούν τον εαυτό τους για την απουσία των γονιών τους και φοβούνται ότι ο παππούς και η γιαγιά θα τα εγκαταλείψουν. Έτσι μπορεί να εκδηλώσουν μια επιθετικότητα προς τους συμμαθητές τους. Ακόμα μπορεί να μείνουν πίσω στα μαθήματα και να πάρουν χαμηλούς βαθμούς. Σε αυτές τις περιπτώσεις η συνεργασία με το δάσκαλο πρέπει να είναι καθοριστική. Ο παππούς και η γιαγιά απαιτείται να έρθουν σε επαφή με το δάσκαλο του εγγονού τους και να προσπαθήσουν από κοινού να λύσουν το πρόβλημα ή να λάβουν εξειδικευμένη βοήθεια.

Οι παππούδες και οι γιαγιάδες αισθάνονται εγκλωβισμένοι στις πολλές υποχρεώσεις τους. Έτσι παραβλέπουν τις δικές τους ψυχολογικές ανάγκες και τα προβλήματα υγείας τους. Πολλοί απ' αυτούς δεν αναγνωρίζουν ότι η διανοητική τους ικανότητα και η φυσική τους δύναμη πρέπει να διατηρηθούν, προκειμένου να παραμείνουν μια αποτελεσματική πηγή καθοδήγησης για το εγγόνι τους. Τα να κρατούν κάποιο χρόνο για τον εαυτό τους, τους βοηθά να αναπτερώσουν το ηθικό τους και να επανακτήσουν τις δυνάμεις τους. Επίσης θα μπορούσαν να αναθέσουν σε κάποιους άλλους συγγενείς την επιτήρηση των παιδιών για λίγο, προκειμένου να τακτοποιήσουν τις προσωπικές τους υποθέσεις και να αφιερώσουν λίγο χρόνο στον εαυτό τους (Strom & Strom, 1993).

4. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

Πολλά παιδιά που μεγαλώνουν με τον παππού και τη γιαγιά παρουσιάζουν προβλήματα στην ανάγνωση και στις μαθηματικές δεξιότητες. Οι σχετικές έρευνες των Sawyer και Dubowitz (1994) δείχνουν

ότι τα παιδιά που τίθενται κάτω από θετή φροντίδα ως έφηβοι είναι καλύτεροι στην ανάγνωση και τα τεστ από τα παιδιά που τέθηκαν προτού αρχίσουν την πρώτη τάξη.

Γιατί όμως τα παιδιά που ζουν σε τέτοιες οικογένειες έχουν μειωμένες ικανότητες στο σχολείο; Και ποιο σχολικό πρόγραμμα θα μπορούσε να τα βοηθήσει; Πολλές μελέτες δείχνουν ότι η δυνατότητα ενός παιδιού να λειτουργήσει κατάλληλα στον κοινωνικό κόσμο σχετίζεται στενά με τις εμπειρίες που έχει (Edwards, 1998).

Σύμφωνα με τον Cairns (1972) δύο είδη σχέσεων έχουν επιπτώσεις στην ανάπτυξη ενός παιδιού. Από τα πρώτα βήματα του στη ζωή το παιδί διαμορφώνει κάθετους δεσμούς. Οι κάθετοι δεσμοί διαμορφώνονται με τους ανθρώπους που είναι πιο έμπειροι και κοινωνικά πιο οξυδερκείς και αυτοί συνήθως είναι οι βιολογικοί γονείς του. Η ποιότητα αυτής της σχέσης οδηγεί στην σωστή ανάπτυξη του παιδιού και επηρεάζει και την ποιότητα των υπόλοιπων του σχέσεων. Δηλαδή, αν δεν είναι καλή, τότε δε θα μπορέσει να διαμορφώσει σωστές σχέσεις και με άλλους ενήλικες. Επιπλέον, αν η διαδικασία διαμόρφωσης της σχέσης του με τους γονείς του διακοπεί, αυτό θα επηρεάσει και τη σχέση του με άλλα σημαντικά ενήλικα άτομα (Cairns, 1972).

Επιπρόσθετα, ο Hartup (1989, όπως αναφέρεται στο Edwards, 1998, σ. 177) αναφέρει ότι " το παιδί πρέπει να διαμορφώσει στενές σχέσεις που είναι οριζόντιες, αυτές είναι οι σχέσεις με τους συνομηλίκους του. Οι κάθετες και οι οριζόντιες σχέσεις εξυπηρετούν διαφορετικές λειτουργίες στην ανάπτυξη του παιδιού. Οι κάθετες σχέσεις παρέχουν στα παιδιά προστασία και ασφάλεια. Οι βασικές κοινωνικές δεξιότητες προκύπτουν μέσα από τις πρώτες αυτές σχέσεις. Οι οριζόντιες σχέσεις είναι τα πλαίσια μέσα στα οποία τα παιδιά διαμορφώνουν αυτές τις δεξιότητες με τα άτομα που είναι πολύ ή λίγο όμοια με αυτά. Μέσα από τις οριζόντιες σχέσεις, που περιλαμβάνουν τη συνεργασία και τον ανταγωνισμό επιτυγχάνεται " η οικειότητα " στις κοινωνικές σχέσεις " .

Τα σχολεία μπορούν να βοηθήσουν σημαντικά το έργο των παππούδων και των γιαγιάδων που μεγαλώνουν τα εγγόνια τους. Κατ' αρχήν το προσωπικό πρέπει να μάθει να αναγνωρίζει και να αποδέχεται τα συναισθήματα που βιώνονται από κάθε μέλος της τριάδας, παππούς/γιαγιά, γονείς και παιδί. Οι παππούδες και γιαγιάδες (ακόμη και εκείνοι που βρίσκουν μεγάλη ικανοποίηση στο να μεγαλώσουν το εγγόνι τους) συχνά αισθάνονται απογοήτευση ανάμικτη με θυμό, ενοχή και σοβαρή ανησυχία για τα οικονομικά προβλήματα. Οι γονείς έχουν συνήθως τα αμφίθυμα συναισθήματα της ευγνωμοσύνης και της δυσαρέσκειας, καθώς βιώνουν την απώλεια του παιδιού τους αν και γνωρίζουν ότι αυτό έγινε για το συμφέρον του παιδιού. Συχνά η δυσαρέσκεια εντείνεται καθώς η αποξένωση μεγαλώνει. Τα παιδιά που ανατρέφονται από τους παππούδες και τις γιαγιάδες μπορεί να νιώσουν συναισθήματα εγκατάλειψης ακόμα και αν είναι ευγνώμονα στους παππούδες και τις γιαγιάδες που τα φρόντισαν (Rothenberg, 1997).

Τα σχολεία μπορούν να χρησιμοποιήσουν πολλές στρατηγικές για να υποστηρίξουν τους παππούδες και τις γιαγιάδες που εργάζονται για να αναθρέψουν και να εκπαιδεύσουν τα εγγόνια τους. Αρχικά θα πρέπει να εξετάσουν τις σχολικές πολιτικές για την εγγραφή των παιδιών. Οι υπάρχουσες πολιτικές χρειάζονται αναθεώρηση και προσαρμογή στην πραγματικότητα των παιδιών που ζουν με τον παππού και τη γιαγιά. Για παράδειγμα, σε μερικές περιοχές, όταν ο παππούς και η γιαγιά έχουν την άτυπη εξουσία από το γονέα ή την νόμιμη αρχή είναι σε θέση να εγγράψουν το παιδί στο σχολείο και να λάβουν οποιαδήποτε απόφαση για την εκπαίδευση του παιδιού (American Association of Retired Persons AARP, 1993). Σε άλλες περιοχές απαιτούνται επίσημα έγγραφα ότι έχουν την κηδεμονία, για να πάρουν σχολικές αποφάσεις εξ ονόματος του παιδιού.

Ακόμα οι σχολικοί σύμβουλοι πρέπει να συνεργαστούν με τον παππού και τη γιαγιά προκειμένου να τους παράσχουν τις απαραίτητες πληροφορίες που θα χρειαστούν για να ανταποκριθούν στο γονεϊκό τους ρόλο για

δεύτερη φορά. Επιπλέον πρέπει να συνεργαστούν και με τους δασκάλους για να τους ενημερώσουν για τα προβλήματα αυτών των παιδιών.

Το σχολείο μπορεί να παραπέμψει το παιδί σε κοινωνικές υπηρεσίες. Οι παππούδες και οι γιαγιάδες μπορεί να μη γνωρίζουν τις διαθέσιμες υπηρεσίες για να βοηθήσουν το εγγόνι τους ακαδημαϊκά ή να το βοηθήσουν να ξεπεράσει τα συναισθηματικά και ψυχολογικά του προβλήματα. Καλό είναι λοιπόν οι εκπαιδευτικοί να τους ενημερώσουν και να τους ενθαρρύνουν να λάβουν μέρος ακόμα και σε ομάδες που πιθανόν να έχουν συσταθεί γι' αυτές τις οικογένειες (AARP, 1993).

Ο δάσκαλος θα πρέπει να είναι ενήμερος για την οικογενειακή κατάσταση του παιδιού. Θα πρέπει να ξέρει ότι τα έγγραφα που στέλνει στο σπίτι του παιδιού απευθύνονται στον παππού και τη γιαγιά και όχι στους γονείς και να χρησιμοποιεί το κατάλληλο λεξιλόγιο.

Τα σχολεία μπορούν επίσης να βοηθήσουν και τα παιδιά να αντιμετωπίσουν τη νέα τους κατάσταση. Οι δάσκαλοι οφείλουν να γνωρίζουν τις μεταβατικές φάσεις και τις δυσκολίες της διαβίωσης τους και να ενεργούν έτσι ώστε να τις ελαχιστοποιούν. Αν ένα παιδί διαμένει στο σπίτι του παππού και τις γιαγιάς θα χρειαστεί χρόνο για να προσαρμοστεί στη νέα ρουτίνα και αυτό σημαίνει ότι ο δάσκαλος δεν πρέπει να προσδοκά και πολλά πράγματα από σχολικές εργασίες ή τακτική παρακολούθηση τουλάχιστον για ένα διάστημα. Τα παιδιά που ζουν με τους παππούδες και τις γιαγιάδες τους μπορεί όχι μόνο να χρειαστούν την πρόσθετη προσοχή κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους αλλά και την σταθερότητα της τάξης που ένας πεπειραμένος δάσκαλος μπορεί να παρέχει. Οι δάσκαλοι κυρίως οφείλουν να μη διαχωρίζουν τα παιδιά με βάση την οικογενειακή τους κατάσταση, ιδίως μπροστά στα υπόλοιπα παιδιά ή μπροστά σε άλλους καθηγητές. Το συναίσθημα της ντροπής και η αίσθηση της διαφορετικότητας από τα άλλα παιδιά μπορεί να τα οδηγήσει σε αποξένωση και σε δυσκολία προσαρμογής στο σχολείο (AARP, 1993).

Ο ρόλος του δασκάλου πρέπει να είναι διπλός. Από τη μια πρέπει να βοηθήσει τον παππού και τη γιαγιά να προσαρμοστούν στο νέο τους ρόλο

και από την άλλη θα πρέπει να δουλέψει με τα παιδιά στην τάξη. Ο δάσκαλος μπορεί να ενημερώσει τον παππού και τη γιαγιά για τις νέες παιδαγωγικές τεχνικές και την εξασφάλιση της πειθαρχίας δίνοντας του παραδείγματα από την καθημερινή ζωή στην τάξη. Ο δάσκαλος πρέπει να έρχεται σε καθημερινή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά και να βρίσκει μαζί τους κοινές λύσεις για τα προβλήματα του παιδιού. Φυσικά θα πρέπει να προσεγγίσει τους παππούδες και τις γιαγιάδες με απόλυτο σεβασμό. Δεν χρειάζονται υποδείξεις αλλά βοήθεια στο δύσκολο έργο τους.

Η ακόλουθη ιστορία είναι χαρακτηριστική. Η κυρία Megan, δασκάλα, πλησιάζει μια γιαγιά για να της προσφέρει βοήθεια:

'' Κυρία Williams, ξέρω ότι μπορείτε να μου διδάξετε μερικά πράγματα για παιδιά. Σας πειράζει αν έρθω σε εσάς όταν έχω κάποιο πρόβλημα; Θα ήθελα να στηριχθώ στα πολλά χρόνια εμπειρίας σας. Θα μπορέσετε πραγματικά να με βοηθήσετε. Α! με την ευκαιρία θα μπορούσα να σας βοηθήσω να καταλάβετε τί συμβαίνει με τα παιδιά τώρα. Θα παρατηρήσατε ότι η Reshida έρχεται σπίτι με αυτοκόλλητες ετικέτες. Στην τάξη της δίνω ετικέτες όποτε δω ότι είναι καλή. Ίσως μπορείτε να με βοηθήσετε με το να κάνετε και το ίδιο πράγμα στο σπίτι. Καθιστά την εργασία μου πολύ πιο εύκολη όταν υπάρχει συνέπεια και από το σπίτι. Θα στείλω το διάγραμμα και μερικές ετικέτες σπίτι και μπορείτε να τις δώσετε όταν κάνει καλά πράγματα στο σπίτι όπως το να είναι ευγενική, μαζεύει τα παιχνίδια της, συμπεριφέρεται καλά στην αδερφή της και άλλα παρόμοια '' (Frieman , 2001, σ. 170).

Σε αυτή τη συζήτηση, η δασκάλα έδωσε συμβουλές στην κυρία Williams χωρίς να την προσβάλλει και χωρίς να της κάνει υποδείξεις για το τι πρέπει να κάνει με το παιδί. Η συνεργασία τους θα βοηθήσει το παιδί να ξεπεράσει τις δυσκολίες προσαρμογής του στα νέα δεδομένα και να ακολουθήσει τους ρυθμούς του σχολείου προκειμένου να επιτευχθεί η μάθηση (Frieman , 2001).

Από την άλλη πλευρά ο δάσκαλος θα πρέπει να δουλέψει και με τα υπόλοιπα παιδιά της τάξης. Βρίσκοντας την κατάλληλη αφορμή θα μπορούσε να τους μιλήσει για το νέο είδος οικογένειας που συναντάται τα τελευταία χρόνια, για τα παιδιά που ανατρέφονται από τον παππού και τη γιαγιά. Τα παιδιά καλό είναι να ενημερωθούν για αυτές τις οικογένειες και να κατανοήσουν ότι δε διαφέρουν από τις υπόλοιπες. Έτσι το παιδί που ανατρέφεται από τον παππού και τη γιαγιά θα αισθανθεί καλύτερα γιατί δε θα νιώθει απομονωμένο από τα άλλα παιδιά επειδή η συμπεριφορά τους είναι δυνατόν να αλλάξει μετά την ενημέρωση. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με διάφορους τρόπους ανάλογα με την ηλικία των παιδιών. Ο δάσκαλος μπορεί να διοργανώσει δραστηριότητες για τα μικρότερα παιδιά ενώ για τα μεγαλύτερα η αφορμή μπορεί να δοθεί από τα βιβλία τους που παρουσιάζουν τις διάφορες μορφές οικογένειας.

5. ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.

Το θέμα της ανατροφής των παιδιών από τον παππού και τη γιαγιά είναι σχετικά καινούριο για τη χώρα μας. Αυτό σημαίνει ότι δεν έχουν γίνει πολλές έρευνες σχετικά με το θέμα παρόλο που το φαινόμενο συναντάται στις Ελληνικές οικογένειες. Κάποιες από τις έρευνες που έχουν γίνει στον ελλαδικό χώρο αναφέρονται παρακάτω.

Στο 35^ο Πανελλήνιο παιδιατρικό συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στην Αγ. Πελαγία της Κρήτης το 1997 συζητήθηκε το θέμα της επίδρασης της ανατροφής των παιδιών από τον παππού και τη γιαγιά στη συμπεριφορά και τη σχολική τους επίδοση. Συγκεκριμένα τέθηκε το ερώτημα " Στον παιδικό σταθμό ή καλύτερα στο σπίτι με τους παππούδες; "

Οι ερευνητές (Θωμαΐδου, Καββαδίας, Ματσανιώτης και Μπακούλα, 1997) παρουσίασαν την έρευνα τους με 7.650 με παιδιά απ' όλη τη χώρα ηλικίας 7 ετών που γεννήθηκαν τον Απρίλιο του 1983. Τα παιδιά ομαδοποιήθηκαν σ' αυτά που ανατράφηκαν αποκλειστικά από τους γονείς τους (58%), αυτά που ανατράφηκαν από τους παππούδες και τις γιαγιάδες

και τους εργαζόμενους γονείς (25%) και σ' αυτά που πήγαν σε παιδικό σταθμό από βρέφη (17%). Αναζητήθηκαν οι πιθανές διαφορές τόσο στη συμπεριφορά όσο και στη σχολική επίδοση μεταξύ των τριών ομάδων.

Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι παιδιά που μεγαλώνουν με τους παππούδες και τις γιαγιάδες στο σπίτι έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να γίνουν `` δύσκολα, κακομαθημένα και απαιτητικά `` με προβλήματα στον ύπνο και το φαγητό. Όμως αυτά τα παιδιά έχουν σαφώς καλύτερη επίδοση στο σχολείο με προεξάρχουσα υπεροχή στον προφορικό λόγο, την αντίληψη του περιβάλλοντος και τη δημιουργική φαντασία. Διαπιστώθηκε ότι τόσο οι διαταραχές συμπεριφοράς όσο και η σχολική επίδοση ενισχύονται όταν οι γονείς και ιδιαίτερα η μητέρα, είναι μορφωμένοι και ασκούν επαγγέλματα καριέρας και το παιδί είναι το μόνο ή το πρώτο στην οικογένεια. Αυτές οι συσχετίσεις ήταν ανεξάρτητες από το φύλο και τη διαμονή του παιδιού σε πόλη ή χωριό.

Το συμπέρασμα των ερευνητών ήταν ότι στη χώρα μας που τα παραδοσιακά πρότυπα φροντίδας συγκρούονται με τις σύγχρονες πρακτικές και τις κοινωνικές ανάγκες των γονέων, αυτό που χάνει το παιδί από πλευράς κοινωνικοποίησης όταν μένει στο σπίτι με τους παππούδες και τις γιαγιάδες, το κερδίζει αργότερα με δεξιότητες που αναδύονται στο σχολείο. Επειδή τα προβλήματα συμπεριφοράς μπορούν να μειωθούν με συμβουλευτική παρέμβαση ενώ οι δεξιότητες του παιδιού συνιστούν εφόδια ζωής, οι παππούδες και οι γιαγιάδες, όταν υπάρχουν, καλό είναι να αξιοποιούνται.

Οι αντιφάσεις της ελληνικής οικογένειας στην ανατροφή του παιδιού συζητήθηκαν και στο 31^ο Πανελλήνιο παιδιατρικό συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στην Κασσάνδρα Χαλκιδικής το 1993. Για την εκτίμηση της σύγχρονης στάσης των γονέων στην ανατροφή των παιδιών μελετήθηκε από τους Καββαδία, Μασσανιώτη και Τζουμάκα - Μπακούλα ένα επίλεκτο και αντιπροσωπευτικό δείγμα 8158 οικογενειών σ' ολόκληρη την Ελλάδα με μοναδικό κοινό χαρακτηριστικό ότι απέκτησαν παιδί τον Απρίλιο του 1983. Ως δείκτες χρησιμοποιήθηκαν η συχνότητα της σωματικής

τιμωρίας για λόγους πειθαρχίας και η προσφορά υλικών καταναλωτικών αγαθών.

Στην έρευνα αυτή διαπιστώθηκε ότι ένα στα τρία Ελληνόπουλα ηλικίας 7 ετών `` τρώει ξύλο `` τουλάχιστον μια φορά την εβδομάδα και ένα στα 6 καθημερινά. Την τακτική αυτή ακολουθούν κατ' εξοχήν, με στατιστικά πολύ σημαντική διαφορά, οι λιγότερο εκπαιδευμένοι, οι μεγαλύτερης ηλικίας, οι γονείς που κατοικούν σε χωριά όπως και οι μητέρες που εγκατέλειψαν το επάγγελμα τους μετά το γάμο. Η εικόνα δε διαφέρει αν τα παιδιά ζουν με τους φυσικούς γονείς ή όχι, ούτε αν συγκατοικούν μόνιμα με τους παππούδες και τις γιαγιάδες. Όμως τα αγόρια, ιδιαίτερα όταν έχουν αδέρφια και ακόμη περισσότερο όσα χαρακτηρίζονται από τους γονείς και το δάσκαλο ως `` δύσκολα `` , τρώνε συχνότερα ξύλο.

Διαπιστώθηκε ακόμα ότι ανεξάρτητα από την τεχνική του ξυλοδαρμού ένας στους πέντε Έλληνες γονείς αγοράζει περισσότερα από τέσσερα ζεύγη παπούτσια για το παιδί του, αγόρι ή κορίτσι, σε μια σχολική χρονιά είτε κατοικεί σε πόλη ή σε χωριό. Σημαντικά όμως περισσότερα παπούτσια αγοράζουν στα `` δύσκολα `` παιδιά, οι νεώτεροι γονείς και μάλιστα οι χωρισμένοι, η εργαζόμενη μητέρα, ο χαμηλής εκπαίδευσης πατέρας και όταν στο σπίτι υπάρχει μόνιμα ένας παππούς ή μια γιαγιά. Η πανελλήνια αυτή μελέτη τεκμηριώνει επίσης ότι τόσο η σωματική τιμωρία όσο και η υπερπροσφορά υλικών αγαθών συνδέονται στατιστικά πολύ σημαντικά με εκδηλώσεις ψυχοσωματικών προβλημάτων και σοβαρών διαταραχών συμπεριφοράς στο παιδί.

Τέλος στο 38^ο Πανελλήνιο παιδιατρικό συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στην Κω το 2000 συζητήθηκε το θέμα των δυσχερειών που αντιμετωπίζουν οι οικογένειες των ναυτικών. Η έρευνα των Κολιόπουλου, Παπαδοπούλου, Σούκου και Τσαρμακλή περιελάμβανε 50 οικογένειες ναυτικών που επισκέπτονται το Συμβουλευτικό Σταθμό του Δήμου Κερατσινίου, λόγω προβλημάτων συμπεριφοράς και μάθησης και έγινε τον Απρίλιο του 1998 έως το Φεβρουάριο του 1999, με τη μέθοδο της

συμπλήρωσης ειδικού ερωτηματολογίου από τις συζύγους των ναυτικών με την καθοδήγηση και βοήθεια ειδικά εκπαιδευμένου προσωπικού.

Τα αποτελέσματα της μελέτης και η επεξεργασία των στοιχείων έδειξαν ότι το 70% των μητέρων επιμελούνται μόνες τους χωρίς καμιά βοήθεια την ανατροφή των παιδιών τους και σε ποσοστό 26% βοηθούν η γιαγιά ή ο παππούς.

Το συμπέρασμα της έρευνας αυτής ήταν ότι οι οικογένειες των ναυτικών είναι μια μορφή μονογονεϊκής οικογένειας, επειδή οι μητέρες σε μεγάλο ποσοστό είναι χαμηλού μορφωτικού επιπέδου, σε συνδυασμό με το ότι στην πλειοψηφία τους ανατρέφουν τα παιδιά μόνες τους με τη βοήθεια του παππού και της γιαγιάς, στις περιπτώσεις που υπάρχουν.¹¹

¹¹ Ανακοινώσεις συνεδρίων. Από την ηλεκτρονική διεύθυνση: [http:// www.ich.gr](http://www.ich.gr)

6. Η ΕΡΕΥΝΑ.

6.1 Ο στόχος της έρευνας.

Στόχος της παρούσας έρευνας ήταν να διερευνηθεί αν τα παιδιά Προσχολικής και Πρώτης σχολικής ηλικίας που έχουν συχνή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά τους διαφέρουν από αυτά που έχουν αραιή επαφή ως προς τα Προβλήματα Συμπεριφοράς, το Άγχος και την Κοινωνική Ικανότητα.

6.2 Το δείγμα της έρευνας.

Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 60 παιδιά Νηπιαγωγείου, Πρώτης και Δευτέρας δημοτικού, που φοιτούσαν κατά τη σχολική χρονιά 2002 – 2003 στα εξής σχολεία της περιοχής του Βόλου :

- 1) Παιδικός σταθμός Αρίωνας
- 2) 2^ο Δημοτικό σχολείο
- 3) 6^ο Δημοτικό σχολείο (βλ. πίνακα 1)

Η επιλογή του δείγματος έγινε με σκοπό να βρεθούν παιδιά που είχαν συχνή επαφή και παιδιά που είχαν αραιή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά και έπειτα με τη βοήθεια ενός ερωτηματολογίου, που δόθηκε στις δασκάλες τους, να διερευνηθεί αν παρουσιάζουν Προβλήματα Συμπεριφοράς, Άγχος και Έλλειψη Κοινωνικής Ικανότητας.

Πίνακας 1
Οι συμμετέχοντες στην έρευνα κατά σχολείο και τάξη.

	ΝΗΠΙΑ	Α' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	Β' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ
Παιδικός σταθμός	20		
2 ^ο Δημοτικό σχολείο		17	16
6 ^ο Δημοτικό σχολείο		3	4
Σύνολο	20	20	20

Το δείγμα αποτελείται από 31 αγόρια και 29 κορίτσια. Τα παιδιά που έχουν συχνή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά είναι 30 (16 αγόρια και 14 κορίτσια) και αυτά που έχουν αραιή επαφή είναι επίσης 30 (15 αγόρια και 15 κορίτσια). Η κατανομή του δείγματος κατά φύλο και ηλικία φαίνεται στον Πίνακα 2.

Πίνακας 2
Κατανομή του δείγματος κατά φύλο και ηλικία.

ΦΥΛΟ	ΤΑΞΗ – ΗΛΙΚΙΑ		
	Νήπια	Α' Δημοτικού	Β' Δημοτικού
Αγόρια	12	9	10
Κορίτσια	8	11	10
Σύνολο	20	20	20

6.3 Η διαδικασία της έρευνας.

Η έρευνα διεξήχθη τον Μάρτιο του 2003 σε σχολεία της περιοχής του Βόλου. Στον Παιδικό σταθμό Αρίωνα η προσέγγιση της νηπιαγωγού ήταν εύκολη γιατί την είχα γνωρίσει κατά την πρακτική μου άσκηση. Αρχικά ενημερώθηκε η νηπιαγωγός για το θέμα και διάβασε τη σχετική βεβαίωση για την εκπόνηση της πτυχιακής από την υπεύθυνη επόπτρια. Ακολούθησε ενημέρωση για τις ερωτήσεις που θα γίνονταν στα παιδιά οι οποίες ήταν οι εξής :

- 1) Κάθε πότε βλέπεις τον παππού και τη γιαγιά σου;
- 2) Είναι οι γονείς του μπαμπά σου ή της μαμάς σου;
- 3) Ποιον αγαπάς πιο πολύ; Γιατί;
- 4) Περιέγραψε τους. (βλ. παράρτημα 1)

Έπειτα δόθηκαν οδηγίες και επεξηγήσεις για τα ερωτηματολόγια που θα έπρεπε να συμπληρώσει η νηπιαγωγός για κάθε παιδί που θα έπαιρνε μέρος

στη συνέντευξη. Οι εκπαιδευτικοί ενημερώθηκαν μόνο για το θέμα της πτυχιακής, τις σχέσεις των παιδιών με τον παππού και τη γιαγιά και όχι για το τι αξιολογεί το ερωτηματολόγιο.

Η ίδια διαδικασία ακολουθήθηκε και στα δημοτικά σχολεία με τη διαφορά ότι η άδεια δινόταν από τις διευθύντριες των σχολείων, οι οποίες έδειξαν περισσότερο ενδιαφέρον απ' ότι οι δασκάλες για την έρευνα. Οι δασκάλες δυσφορούσαν μόνο στο άκουσμα των ερωτηματολογίων, που έπρεπε να συμπληρώσουν, αλλά όταν τους δίνονταν οι σχετικές οδηγίες και έβλεπαν ότι δεν ήταν δύσκολο, τα συμπλήρωναν. Η ενημέρωση γινόταν στο γραφείο της διεύθυνσης του σχολείου, υπό την παρακολούθηση και της διευθύντριας.

Με τα παιδιά ακολουθήθηκε η μέθοδος της δομημένης συνέντευξης, η οποία όπως βλέπουμε και στο Παράρτημα 1 αποτελείται από απλές ερωτήσεις που ανταποκρίνονται στη γνωστική και την ηλικιακή ανάπτυξη των παιδιών. Αρχικά οι δασκάλες με παρουσίαζαν στα παιδιά ως "μία φοιτήτρια που θέλει να σας ρωτήσει κάποια πράγματα για τον παππού και τη γιαγιά σας, για την εργασία που κάνει στο Πανεπιστήμιο της". Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, δεν έλειπαν οι ερωτήσεις των παιδιών για το τι ακριβώς κάνω, ιδιαίτερα των νηπίων. Τα μεγαλύτερα παιδιά ζητούσαν να μάθουν τους λόγους που τους παίρνω συνέντευξη και γιατί ρωτώ για τον παππού και τη γιαγιά τους.

Οι συνεντεύξεις ήταν ατομικές και γίνονταν, κατά τη διάρκεια μίας διδακτικής ώρας, σε κάποια κενή αίθουσα. Οι εκπαιδευτικοί έστελναν ένα - ένα τα παιδιά με αλφαβητική σειρά προκειμένου να γίνει η ατομική συνέντευξη. Ωστόσο όταν τα παιδιά επέστρεφαν στην αίθουσα τους, κυρίως τα παιδιά του δημοτικού, ενημέρωναν τα επόμενα για τις ερωτήσεις που τους έκανα. Τα παιδιά ήταν ιδιαίτερα συνεργάσιμα και μάλιστα ζητούσαν να τους κάνω και άλλες ερωτήσεις. Επίσης κάποια προσέφεραν και άλλου είδους πληροφορίες, όπως για το πώς ήταν η οικογενειακή τους κατάσταση, το αν τα αδέρφια τους έβλεπαν τον παππού και τη γιαγιά τους ή ακόμα και το επάγγελμα του παππού και της γιαγιάς προτού αποσυρθούν λόγω ηλικίας.

6.4 Το ερωτηματολόγιο

Για να αξιολογηθούν τα Προβλήματα Συμπεριφοράς, το Άγχος και η Κοινωνική Ικανότητα των παιδιών επιλέχθηκε ύστερα από συζήτηση και με την υπεύθυνη επίσημη το ερωτηματολόγιο " Comprehensive behavior rating scale for children " των Neeper, Lahey, & Frick (1990). Το ερωτηματολόγιο αυτό περιλαμβάνει 70 προτάσεις – δηλώσεις τις οποίες συμπληρώνει ο εκπαιδευτικός. Οι απαντήσεις δίνονται με μια πεντάβαθμη κλίμακα:

(1. πολύ σπάνια/ ποτέ 2.σπάνια 3. μερικές φορές 4. συχνά 5. πολύ συχνά/ πάντα)

Το ερωτηματολόγιο αξιολογεί τη συμπεριφορά των παιδιών ως προς εννέα μεταβλητές. Για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας χρησιμοποιήθηκαν μόνο τρεις παράγοντες (βλ. Παράρτημα 2). Το ερωτηματολόγιο το μετέφρασα στα Ελληνικά προτού το χρησιμοποιήσω στην έρευνα.

Ο πρώτος παράγοντας μετρά τα Προβλήματα Συμπεριφοράς και αφορούσε τις δηλώσεις 1 – 12. Οι ερωτήσεις έχουν την παρακάτω μορφή:

1. Είναι ένα παιδί που αντιπαθούν οι συμμαθητές του.
2. Χάνει την ψυχραιμία του/ της .
3. Καταστρέφει πράγματα.

Η βαθμολογία στον παράγοντα αυτό κυμαίνεται από 12 – 60. Όσο μικρότερη είναι η βαθμολογία του παιδιού τόσο λιγότερα είναι τα προβλήματα συμπεριφοράς που εκδηλώνει (βλ. Παράρτημα 3).

Ο δεύτερος παράγοντας μετρά το Άγχος και αφορά τις δηλώσεις 13 - 23. Οι ερωτήσεις έχουν την παρακάτω μορφή:

13. Πέφτει εύκολα σε αμηχανία.
14. Στηρίζεται υπερβολικά στους ενήλικες.
15. Παραπονιέται για πονοκεφάλους και πόνους στο στομάχι.

Η βαθμολογία στον παράγοντα αυτό κυμαίνεται από 11 – 15. Όσο μικρότερη είναι η βαθμολογία του παιδιού τόσο λιγότερο άγχος βιώνει (βλ. Παράρτημα 3).

Ο τρίτος παράγοντας μετρά τη έλλειψη της κοινωνικής ικανότητας και αφορά τις δηλώσεις 24 – 29. Οι ερωτήσεις έχουν την παρακάτω μορφή:

24. Δημιουργεί σχέσεις με τα άλλα παιδιά με έναν φιλικό / θετικό τρόπο.
25. Μπορεί να ενσωματωθεί στις τρέχουσες δραστηριότητες της ομάδας εύκολα.
26. Μπορεί να διευθετήσει τις διαφωνίες με τους άλλους, θέτοντας κανόνες ή υποβάλλοντας προτάσεις.

Η βαθμολογία στον παράγοντα αυτό κυμαίνεται από 6 – 30. Όσο μεγαλύτερη είναι η βαθμολογία του παιδιού τόσο μεγαλύτερη είναι η έλλειψη κοινωνικής ικανότητας (βλ. Παράρτημα 3). Όπως βλέπουμε το ερωτηματολόγιο περιλαμβάνει 29 προτάσεις – δηλώσεις στις οποίες κλήθηκαν να απαντήσουν οι εκπαιδευτικοί για κάθε παιδί χωριστά, σε σχέση με τη συμπεριφορά του και τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί μέσα στην τάξη.

6.5 Τα αποτελέσματα της έρευνας.

Όπως αναφέρθηκε στόχος της παρούσας έρευνας ήταν να διερευνηθεί αν τα παιδιά Προσχολικής και Πρώτης σχολικής ηλικίας που έχουν συχνή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά τους διαφέρουν από αυτά που έχουν αραιή επαφή ως προς τα Προβλήματα Συμπεριφοράς, το Άγχος και την Κοινωνική Ικανότητα. Τα αναλυτικά αποτελέσματα για κάθε παιδί χωριστά παρουσιάζονται στο Παράρτημα 4.

Στον Πίνακα 3 βλέπουμε τους μέσους όρους και τις τυπικές αποκλίσεις των παιδιών με συχνή και αραιή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά. Παρατηρώντας τους μέσους όρους των παιδιών διαπιστώνω ότι ως προς

τα Προβλήματα Συμπεριφοράς δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις δύο ομάδες των παιδιών. Ως προς το Άγχος υπάρχουν σημαντικές διαφορές. Τα παιδιά που έχουν αραιές επαφές με τον παππού και τη γιαγιά φαίνεται ότι βιώνουν μικρότερο άγχος. Σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις δύο ομάδες υπάρχουν και ως προς τις Κοινωνικές Ικανότητες. Τα παιδιά που βλέπουν συχνά τον παππού και τη γιαγιά έχουν μεγαλύτερες κοινωνικές ικανότητες σε σύγκριση με τα παιδιά με αραιή επαφή (Πίνακας 3 και Διάγραμμα 1).

Πίνακας 3

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των αποτελεσμάτων όλων των παιδιών με συχνή και αραιή επαφή.

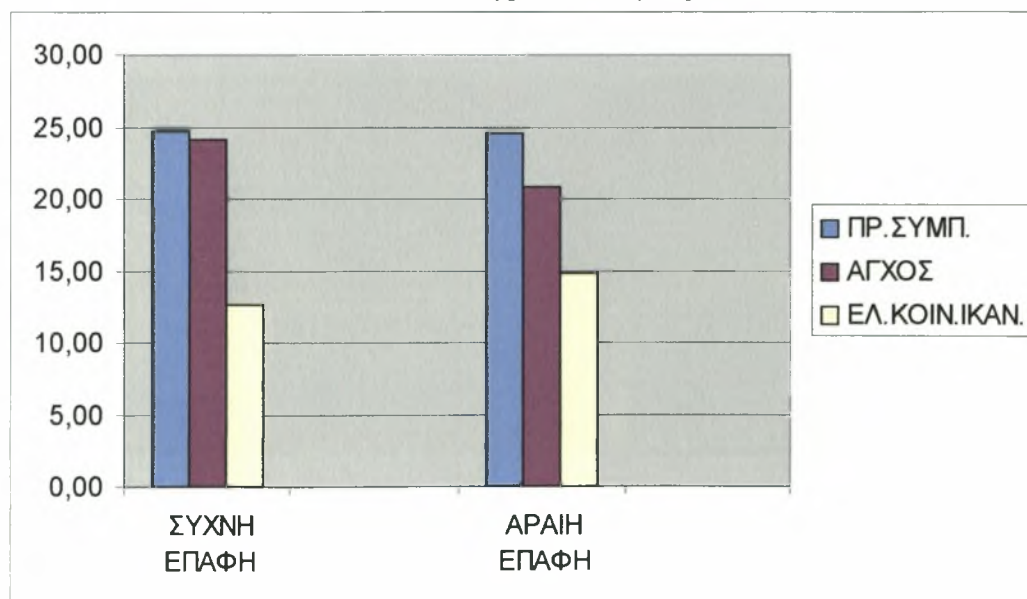
	ΣΥΧΝΗ ΕΠΑΦΗ		ΑΡΑΙΗ ΕΠΑΦΗ	
	Μ.Ο	Τ.Α	Μ.Ο	Τ.Α
Π.Σ.	24,63	9,91	24,50	13,50
ΑΓΧΟΣ	24,16	8,34	20,86	6,08
ΕΛ.ΚΟΙΝ.ΙΚΑΝ.	12,60	5,62	14,80	5,26

*Π.Σ. = Προβλήματα Συμπεριφοράς

*ΕΛ.Κ.ΙΚ.= Έλλειψη Κοινωνικής Ικανότητας

Διάγραμμα 1

Σύγκριση των δύο ομάδων (παιδιά με συχνή επαφή/ παιδιά με αραιή επαφή) ως προς τα Προβλήματα Συμπεριφοράς, το Άγχος και την Έλλειψη Κοινωνικής Ικανότητας.

Στη συνέχεια διερεύνησα τις πιθανές διαφορές ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια ως προς τους τρεις παράγοντες (Προβλήματα Συμπεριφοράς, Άγχος, Έλλειψη Κοινωνικής Ικανότητας) χωριστά για κάθε ομάδα παιδιών (Πίνακας 4 και Διάγραμμα 2). Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι στην ομάδα της συχνής επαφής, τα αγόρια εκδηλώνουν περισσότερα Προβλήματα Συμπεριφοράς και βιώνουν λιγότερο Άγχος απ' ό,τι τα κορίτσια. Ως προς τον παράγοντα "Έλλειψη Κοινωνικής Ικανότητας" δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια.

Πίνακας 4

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των αγοριών και των κοριτσιών με συχνή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά.

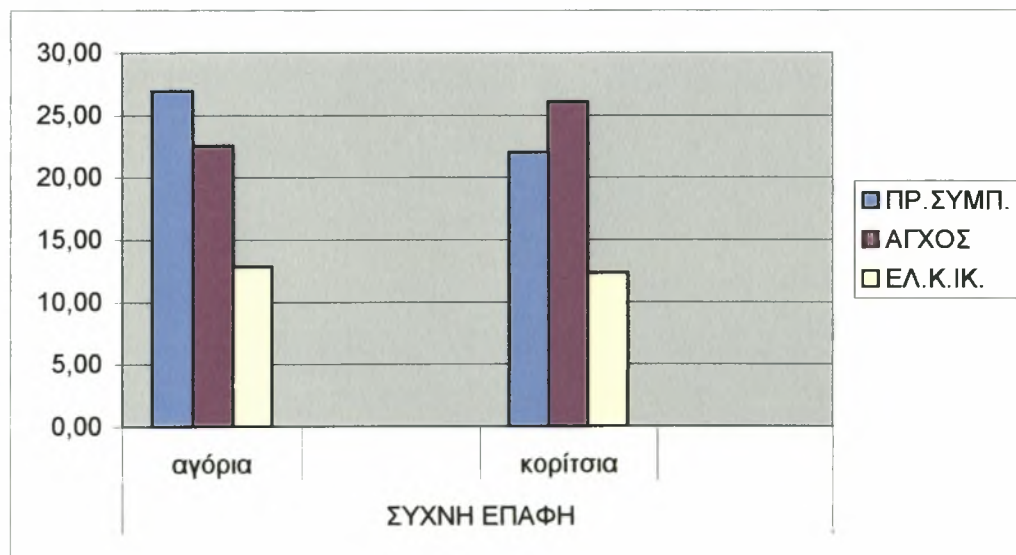
	ΣΥΧΝΗ ΕΠΑΦΗ			
	Αγόρια		Κορίτσια	
	Μ.Ο	Τ.Α	Μ.Ο	Τ.Α
Π.Σ.	26,93	11,70	22,00	6,85
ΑΓΧΟΣ	22,50	7,99	26,07	8,61
ΕΛ.Κ.ΙΚ.	12,81	6,07	12,30	5,28

*Π.Σ = Προβλήματα Συμπεριφοράς

*ΕΛ.Κ.ΙΚ.= Έλλειψη Κοινωνικής Ικανότητας

Διάγραμμα 2

Διαφορές ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια με συχνή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά ως προς τα Προβλήματα Συμπεριφοράς, το Άγχος και την Έλλειψη Κοινωνικής Ικανότητας.

Οι διαφορές ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια ως προς τα Προβλήματα Συμπεριφοράς, το Άγχος και την Έλλειψη Κοινωνικής Ικανότητας εξετάστηκαν και για την ομάδα των παιδιών με αραιή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά. Διαπίστωση ότι τα αγόρια διαφέρουν σημαντικά από τα κορίτσια και ως προς τους τρεις παράγοντες. Δηλαδή, τα αγόρια με αραιή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά εκδηλώνουν περισσότερα Προβλήματα Συμπεριφοράς, βιώνουν περισσότερο Άγχος και έχουν λιγότερες Κοινωνικές Ικανότητες (Πίνακας 5 και Διάγραμμα 3).

Πίνακας 5

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των αγοριών και των κοριτσιών με αραιή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά.

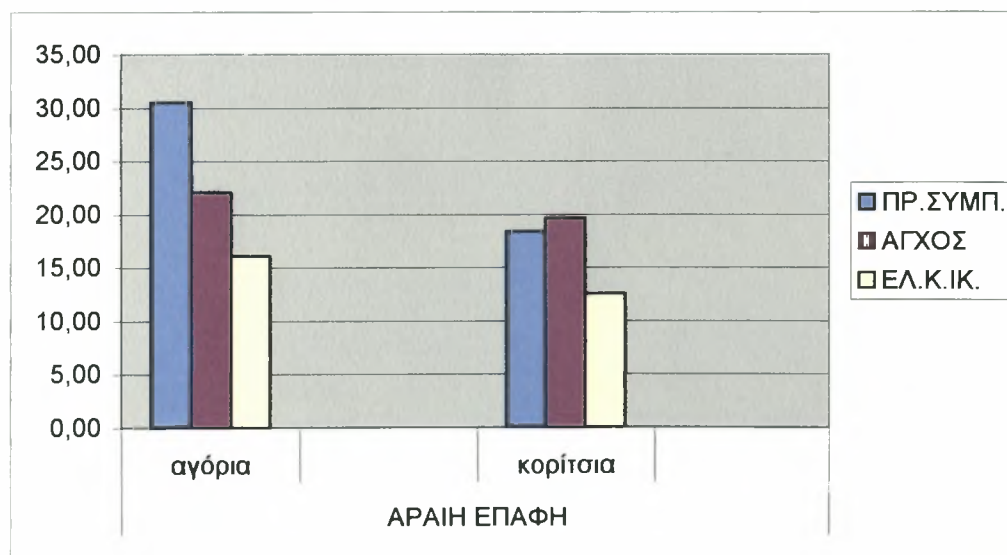
	ΑΡΑΙΗ ΕΠΑΦΗ			
	Αγόρια		Κορίτσια	
	Μ.Ο	Τ.Α	Μ.Ο	Τ.Α
Π.Σ.	30,50	14,34	18,40	9,69
ΑΓΧΟΣ	22,06	6,78	19,60	5,25
ΕΛ.Κ.ΙΚ.	16,06	5,61	12,53	4,73

*Π.Σ = Προβλήματα Συμπεριφοράς

*ΕΛ.Κ.ΙΚ.= Έλλειψη Κοινωνικής Ικανότητας

Διάγραμμα 3

Διαφορές ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια με αραιή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά ως προς τα Προβλήματα Συμπεριφοράς, το Άγχος και την Έλλειψη Κοινωνικής Ικανότητας.

Στον Πίνακα 6 παρουσιάζονται τα συγκεντρωτικά αποτελέσματα όλων των παιδιών, αγοριών και κοριτσιών με συχνή και αραιή επαφή, με βάση τους τρεις παράγοντες. Διαπιστώνω ότι τα αγόρια με αραιή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά παρουσιάζουν τα περισσότερα Προβλήματα Συμπεριφοράς. Ως προς το Άγχος, το μεγαλύτερο άγχος φαίνεται ότι το βιώνουν τα κορίτσια με συχνή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά. Στον τομέα των Κοινωνικών Ικανοτήτων τη μεγαλύτερη έλλειψη παρουσίασαν τα αγόρια με αραιή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά (βλ. επίσης Διάγραμμα 4).

Πίνακας 6

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των αγοριών και των κοριτσιών με συχνή και αραιή επαφή, ως προς τους τρεις παράγοντες.

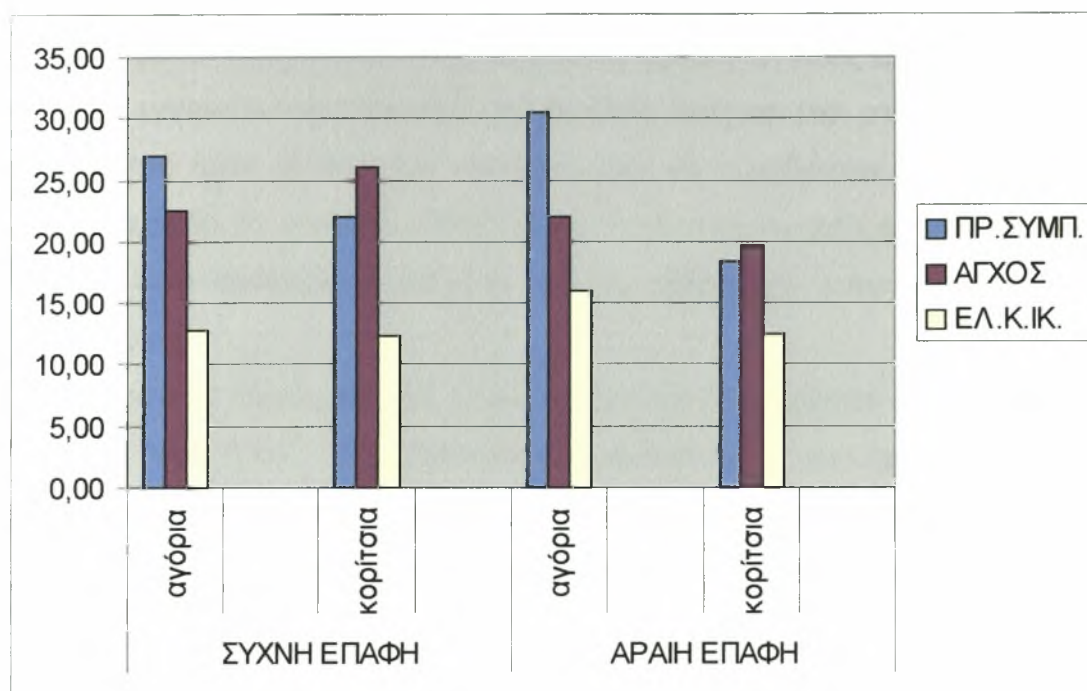
	ΣΥΧΝΗ ΕΠΑΦΗ				ΑΡΑΙΗ ΕΠΑΦΗ			
	Αγόρια		Κορίτσια		Αγόρια		Κορίτσια	
	Μ.Ο	Τ.Α	Μ.Ο	Τ.Α	Μ.Ο	Τ.Α	Μ.Ο	Τ.Α
Π.Σ.	26,93	11,70	22,00	6,85	30,50	14,34	18,40	9,69
ΑΓΧΟΣ	22,50	7,99	26,07	8,61	22,06	6,78	19,60	5,25
ΕΛ.Κ.ΙΚ.	12,81	6,07	12,30	5,28	16,06	5,61	12,53	4,73

*Π.Σ = Προβλήματα Συμπεριφοράς

*ΕΛ.Κ.ΙΚ.= Έλλειψη Κοινωνικής Ικανότητας

Διάγραμμα 4

Διαφορές των αγοριών και των κοριτσιών των δυο ομάδων (παιδιά με συχνή επαφή/ παιδιά με αραιή επαφή) ως προς τους τρεις παράγοντες.

6.6 Συζήτηση και συμπεράσματα.

Η παρούσα έρευνα χωρίστηκε σε δύο στάδια. Στο πρώτο στάδιο τα παιδιά κλήθηκαν να απαντήσουν στις παρακάτω ερωτήσεις:

- 1) Κάθε πότε βλέπεις τον παππού και τη γιαγιά σου;
- 2) Είναι οι γονείς του μπαμπά σου ή της μαμάς σου;
- 3) Ποιον αγαπάς πιο πολύ; Γιατί;
- 4) Περιέγραψε τους. (βλ. παράρτημα 1)

Όταν τα παιδιά άκουγαν την πρώτη ερώτηση "κάθε πότε βλέπεις τον παππού και τη γιαγιά σου" απαντούσαν αμέσως, δίχως δεύτερη σκέψη "κάθε μέρα". Για να πάρεις μια πιο σαφή και έγκυρη απάντηση έπρεπε να επιμείνεις με περισσότερες ερωτήσεις, όπως "τί εννοείς κάθε μέρα; Μένουν κοντά στο σπίτι σου; Έρχονται να σε πάρουν από το σχολείο; Όταν φύγεις

από εδώ θα τους συναντήσεις κ.α.” Μόνο έτσι μπορούσε κανείς να καταλάβει τί ακριβώς εννοούν με την έκφραση “ κάθε μέρα ”.

Διαπίστωσα ότι τα παιδιά που είχαν συχνή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά ήταν αυτά που έμεναν στο σπίτι τους μέχρι να έρθουν να τα πάρουν οι εργαζόμενοι γονείς τους. Οι παππούδες και οι γιαγιάδες έμεναν κοντά στο σπίτι των εγγονών τους ή κοντά στο σχολείο τους και έτσι στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν εκείνοι που τα περίμεναν να τελειώσουν το μάθημα έξω από το σχολείο. Τα παιδιά το θεωρούσαν πολύ σημαντικό και ήταν το πρώτο πράγμα που ανέφεραν “έρχεται και με παίρνει η γιαγιά μου από το σχολείο”.

Ο βασικός λόγος που τα υπόλοιπα παιδιά δεν έβλεπαν τον παππού και τη γιαγιά τους ήταν, όπως δήλωσαν, η απόσταση, που όμως σε αρκετές περιπτώσεις ήταν ελάχιστα χιλιόμετρα. Υπήρχαν παιδιά που έμεναν στη Ν. Ιωνία της περιοχής του Βόλου και δεν έβλεπαν τον παππού και τη γιαγιά τους που έμενε στο κέντρο του Βόλου γιατί όπως χαρακτηριστικά απαντούσαν “ μένουν μακριά και ο μπαμπάς και η μαμά δε με πηγαίνουν ”. Τα περισσότερα παιδιά, κυρίως της σχολικής ηλικίας, που είχαν αραιή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά ανέφεραν ότι θα ήθελαν να τους βλέπουν πιο συχνά. Στην ομάδα της αραιής επαφής με τον παππού και τη γιαγιά διαπίστωσα μια υποομάδα 6 παιδιών που συναντούσαν κάθε Σαββατοκύριακο τον παππού και τη γιαγιά τους.

Στη δεύτερη ερώτηση “είναι οι γονείς του μπαμπά σου ή της μαμάς σου” τα περισσότερα παιδιά Προσχολικής, Πρώτης και Δευτέρας δημοτικού με συχνή και αραιή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά αναφέρθηκαν στους γονείς της μαμάς τους. Ένας μικρός αριθμός παιδιών (8) αναφέρθηκαν στους γονείς και του μπαμπά και της μαμάς τους. Όταν τα παιδιά επέλεγαν σε ποιον παππού και γιαγιά θα αναφερθούν χρησιμοποιούσαν τα μικρά τους ονόματα, για παράδειγμα “ ο παππούς Κώστας, της μαμάς μου ”.

Όσον αφορά την προτίμηση τους ανάμεσα στον παππού και τη γιαγιά τα μισά παιδιά του δείγματος επέλεξαν και τους δυο. Τα παιδιά που επέλεξαν και τους δύο ήταν κυρίως Προσχολικής ηλικίας και Δευτέρας δημοτικού. Τα

παιδιά που δήλωσαν την προτίμηση τους για τον παππού ή τη γιαγιά ήταν της Πρώτης τάξης του δημοτικού και εκεί υπερτερούσε η προτίμηση για τη γιαγιά.

Από τα παιδιά της Πρώτης δημοτικού τα αγόρια επέλεξαν τον παππού ως τον πιο αγαπημένο τους ενώ τα κορίτσια τη γιαγιά. Αυτό το δικαιολογούσαν με βάση το είδος των δραστηριοτήτων που έκαναν μαζί τους. Τα αγόρια έπαιζαν με τον παππού τους μπάλα, με αυτοκινητάκια, πήγαιναν μαζί του στα χωράφια κ.α., ενώ τα κορίτσια πήγαιναν για ψώνια με τη γιαγιά τους, τη βοηθούσαν στις δουλειές του σπιτιού κ.α. Τα παιδιά της Προσχολικής ηλικίας προτιμούσαν τον παππού ή τη γιαγιά που τους έφερνε δώρα και τους έδινε χρήματα. Τα παιδιά της Πρώτης και της Δευτέρας δημοτικού ανέφεραν τις δραστηριότητες που έκαναν με τον παππού και τη γιαγιά και το πόσο τους αγαπούν.

Όταν ζήτησα από τα παιδιά να περιγράψουν τον παππού και τη γιαγιά τους βασίστηκαν στην εξωτερική τους εμφάνιση. Ασχολήθηκαν κυρίως με τα μαλλιά, το ύψος, το βάρος και τα ρούχα.

Τα αποτελέσματα των απαντήσεων των παιδιών συμφωνούν με τα αποτελέσματα της έρευνας των Kahana & Kahana (1970) που αναφέρουν ότι τα παιδιά της ηλικίας αυτής περιγράφουν τον παππού και τη γιαγιά με αναφορά σε συγκεκριμένες ιδιότητες.

Το δεύτερο στάδιο της έρευνας είχε ως στόχο να διερευνηθεί αν τα παιδιά της Προσχολικής, της Πρώτης και Δευτέρας δημοτικού που έχουν συχνή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά τους διαφέρουν από αυτά που έχουν αραιή επαφή ως προς τα Προβλήματα Συμπεριφοράς, το Άγχος και την Κοινωνική Ικανότητα. Τα αποτελέσματα της έρευνας δείχνουν ότι υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στα παιδιά με συχνή επαφή και σε αυτά με αραιή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά ως προς το Άγχος και τις Κοινωνικές Ικανότητες.

Τα παιδιά που έχουν συχνή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά βιώνουν περισσότερο άγχος και έχουν καλύτερες κοινωνικές ικανότητες απ' ό,τι τα παιδιά με αραιή επαφή. Όταν οι αναλύσεις έγιναν κατά φύλο διαπίστωση ότι

τα αγόρια με αραιή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά έχουν τα περισσότερα Προβλήματα Συμπεριφοράς. Τα κορίτσια με συχνή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά έχουν περισσότερο άγχος.

Τα παιδιά που έχουν συχνή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά φαίνεται ότι έχουν γενικά καλύτερες κοινωνικές ικανότητες. Την μεγαλύτερη Έλλειψη Κοινωνικής Ικανότητας την παρουσιάζουν τα αγόρια με αραιή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά.

Περίληπτικά, οι δύο ομάδες των παιδιών (παιδιά με συχνή και αραιή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά) ως προς τους τρεις παράγοντες, τα Προβλήματα Συμπεριφοράς, το Άγχος και την Κοινωνική Ικανότητα, παρουσιάζουν τις εξής διαφορές:

- 1) Ως προς τα Προβλήματα Συμπεριφοράς οι διαφορές δεν είναι σημαντικές, όταν γίνεται σύγκριση ανάμεσα στις δύο ομάδες χωρίς το διαχωρισμό σε αγόρια και κορίτσια. Όταν συγκρίνουμε τα αγόρια και τα κορίτσια στην ομάδα της συχνής και αυτή της αραιής επαφής διαπιστώνουμε σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα ως προς τον παράγοντα αυτό. Τα περισσότερα προβλήματα συμπεριφοράς τα παρουσιάζουν τα αγόρια που έχουν αραιή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά.
- 2) Ως προς το Άγχος τα παιδιά που έχουν συχνή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά βιώνουν μεγαλύτερο άγχος.
- 3) Ως προς την Κοινωνική Ικανότητα τα παιδιά με αραιή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά παρουσιάζουν μεγαλύτερη έλλειψη κοινωνικών ικανοτήτων.
- 4) Το φύλο είναι μια μεταβλητή που επηρεάζει σημαντικά τις διαφορές ανάμεσα στις δυο ομάδες ως προς τους τρεις παράγοντες.

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η συχνή επαφή με τον παππού και τη γιαγιά επηρεάζει θετικά την απόκτηση των κοινωνικών ικανοτήτων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ashmore, R., & Brodzinsky, D. (1986). *Thinking about the family: Views of parents and children*. N. Jersey: Hillsdale.
- Bell, W., & Garner, J. (1996). Kinship care. *Journal of Gerontological Social work*, 25, 11 – 20.
- Cairns, R.B. (1972). Attachment and dependency: A psychobiological and social – learning synthesis. In J. L. Gewirtz (Ed.), *Attachment and dependency* (pp. 29 – 80).Washington, DC: V. H. Winston and sons.
- Cataldo, C., & Geisman, L. (1983). Preschooler's views of parenting and the family. *Journal of Research and Development in Education*, 16, 8 – 14.
- Damon, W. (1977). *The social world of the child*. San Francisco: Jossey – Bass.
- Danzinger, K. (1957). The child's conceptions of kinship terms: A study of relational concepts. *Journal of Genetic Psychology*, 91, 231 – 232.
- Denham, T., & Smith, C. (1989). The influence of grandparents on grandchildren: A review of literature and resources. *Family Relations*, 38, 345 – 350.
- Dubowitz, H., & Sawyer, R.J. (1994). School behavior of children in kinship care. *Child abuse and Neglect*, 18, 899 – 911.
- Edwards, W.O. (1998). Helping grandkid – grandchildren raised by grandparents: Expanding Psychology in the schools. *Psychology in the schools*. Vol. 35 (2), 173 – 181.
- Elkind, D. (1962). Children's conceptions of brother and sister: Piaget replication study V. *Journal of Genetic Psychology*, 100, 129 – 136.
- Emmerich, W. (1959). Young children's discriminations of parent and child roles. *Child Development*, 30, 404 – 420.
- Emmerich, W. (1961). Family role concepts of children ages and child roles. *Child Development*, 32, 609 – 624.
- Έξλεϋ, Ρ. & Έξλεϋ, Ε. (1984). *Γράμματα των παιδιών για τον παππού και τη γιαγιά* (Μ. Γραμμένου, Μετάφ.). Αθήνα: Θυμάρι.
- Erikson, E. (1990). *Η παιδική ηλικία και η κοινωνία*. Αθήνα: Καστανιώτης.

- Frieman, B. B. (2001). What teachers need to know about children at risk. *Grandparents raising children* (pp. 163 – 171). New York: McGraw – Hill.
- Furman, W., & Buhrmester, D. (1985). Children's perceptions of the qualities of the sibling relationships. *Child Development, 56*, 448 – 461.
- Gilby, R. L. (1979). *The development of the child's concept of the family*. Unpublished master's thesis. University of Western Ontario.
- Harris, I. D., & Howard, K. I. (1981). Perceived parental authority: Reasonable and unreasonable. *Journal of Youth and Adolescence, 10*, 273 – 284.
- Θωμαΐδου, Λ., Καββαδίας, Γ., Ματσανιώτης, Ν., & Μπακούλα, Χ. (1997). *Η επίδραση της ανατροφής του παιδιού στη συμπεριφορά και τη σχολική του επίδοση*. Ανακοίνωση στο 35^ο Πανελλήνιο Παιδιατρικό Συνέδριο, Αγ. Πελαγία, Κρήτης.
- Καββαδία, Γ., Ματσανιώτη, Ν., & Τζουμάκα – Μπακούλα, Χ. (1993). *Ανκράσες της ελληνικής οικογένειας στην ανατροφή του παιδιού*. Ανακοίνωση στο 31^ο Πανελλήνιο Παιδιατρικό Συνέδριο, Κασσάνδρα, Χαλκιδικής.
- Kagan, J., & Lemkin, J. (1960). The child's differential perceptions of parental attributes. *Journal of Abnormal and Social Psychology, 61*, 440 – 447.
- Kagan, J., & Watson, S. (1961). Child's symbolic conceptualization of parents. *Child Development, 32*, 625 – 636.
- Kagan, J. (1956). The child's perceptions of the parent. *Journal of Abnormal and Social Psychology, 53*, 257 – 258.
- Kahana, B., & Kahana, E. (1970). Grandparenthood from the perspective of the developing grandchild. *Developmental Psychology, 3*, 98 – 105.
- Κολιόπουλου, Α., Παπαδοπούλου, Ν., Σούκου, Κ., & Τσαρμακλής, Γ. (2000) *Δυσχέρειες οικογενεών ναυτικών*. Ανακοίνωση στο 38^ο Πανελλήνιο Παιδιατρικό Συνέδριο, Κω.
- Lytton, H. (1980). *Parent – child interaction: The socialization process observed in twin and singleton families*. New York: Plenum.
- Maccoby, E. E. (1980). *Social development*. New York: Harcourt, Brace & Jovanovich.

- Mader, L. S. (2001). Grandparents raising grandchildren. *The Delta Kappa Gamma Bulletin*, 1, 33 – 35. H. W: Wilson company.
- Ματσανιώτης, Ν. (χ.ε.). *Εμείς και το παιδί μας*. Αθήνα
- Minkler, M. (1999). Intergenerational households headed by grandparents: contexts, realities, and implications for policy. *Journal of Aging studies*. Vol, 13, No 2, 199 – 218.
- Mitchell, T. (1999). An overview of custodial grandparenting. *The North Dakota journal of human services*. Vol. 2, No. 3, 35 – 42.
- Νόβα – Καλτσούνη, Χ. (2000). *Κοινωνικοποίηση. Η γένεση του κοινωνικού υποκαμένου*. Αθήνα: Gutenberg.
- Piaget, J. (1928). *Judgment and reasoning in the child*. Paterson, NJ: Littlefield Adams.
- Salkind, J. N. (1997). *Θεωρίες της ανθρώπινης ανάπτυξης*. (Δ. Μαρκουλής, Μετάφ.) (5^η έκδ.). Αθήνα: Πατάκης.
- Selman, R. L. (1980). *The growth of interpersonal understanding*. New York: Academic Press.
- Shore, J.R., & Hayslip, B. (1994). *Custodial grandparenting: Implications for children's development*. New York: Plenum Press.
- Solomon, J.C., & Marx, J. (1995). To the grandparent's house we go: Health and school adjustment of children raised solely by grandparents. *The Gerontologist*, 35, 386 – 394.
- Strom, R., & Strom, S. (1993). Grandparents raising grandchildren: goals and support groups. *Educational Gerontology*, 19, 705 – 715.
- Swartz, K., & Hall, A. E. (1972). Development of relational concepts and word definition in children five through eleven. *Child Development*, 43, 239 – 244.
- Thomas, L. J., Sperry, L., & Yarbrough, M. S. (2000). Grandparents as parents: Research findings and policy recommendations. *Child Psychiatry and Hyman Development*, Vol. 31 (1), 3 – 22.
- Tinsley, B. R., & Parke, R. D. (1984). *Grandparents as support and socialization agents*. New York: Plenum.

- Τσιάντης, Γ. (1993). *Ψυχική υγεία του παιδιού και της οικογένειας*. Τεύχος Β. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Tyszkowa, M. (1993). *Adolescence and its social world. Study S. Jakson and H. Rodriguez – Tome* (pp. 121 – 143). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Χουρδάκη, Μ. (1995), *Ψυχολογία της οικογένειας. Εξελικτική – σχολική – εφηβείας*, (3^η έκδ.). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Watson, M. W., & Amgott – Kwan, T. (1984). Development of family role concepts in school – age children. *Developmental Psychology*, 20, 953 – 959.

Ηλεκτρονικές Διευθύνσεις

- <http://www.imerisia-ver.gr> ⇒ Μπούθα, Α. (2002), *Τρας γενιές*.
- <http://www.unex.edu/ces/flp/grandparent> ⇒ *“Understanding my grandchildren”*.
- <http://www.babyparenting.about.com> ⇒ *“Grandparents are more than cookies and milk”*.
- <http://www.thelaboroflove.com> ⇒ Dawn Seewer *“Long distance grandparents”*.
- <http://myria.com/relationships/grandparentlove.htm> ⇒ *“Grandparents and children = Love”*.
- <http://www.enquirer.com> ⇒ Meckler, L. (1999).
- <http://www.grandsplace.com> ⇒ U.S. Bureau of the Census, 1990, 1995, 1996
- <http://www.unex.edu> ⇒ Kleiner, H., Hertzog, J., & Targ, D. (1998). *“Grandparents acting as parents”*.
- <http://www.aoa.gov> ⇒ Administration on Aging, *“Grandparents raising grandchildren”*.
- <http://www.ag.ndsu.nodak.edu> ⇒ Gebeke, D. (1996).
- <http://www.aarp.org> ⇒ Houtman, S. (2002). *“Chemical dependency in the family: Raising a healthy grandchild against the odds”*.

<http://www.aoa.gov> ⇒ Rothenberg, D. (1997). '' *Grandparents as parents: A primary for schools* '' .

<http://www.aoa.gov> ⇒ American Association of Retired Persons AARP, 1993.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1. Οι ερωτήσεις που έγιναν στα παιδιά.

Όνομα :

(ολογράφως το όνομα και μόνο το αρχικό του επιθέτου)

Ηλικία :

(ακριβής ηλικία πχ. 5 ετών και 2 μηνών)

Φύλο : Α. Κ.

1. Κάθε πότε βλέπεις τον παππού ή τη γιαγιά σου;
2. Είναι οι γονείς του μπαμπά σου ή της μαμάς σου;
3. Ποιόν αγαπάς πιο πολύ; Γιατί;
4. Περιέγραψε τους.

2. Το ερωτηματολόγιο

Παρακαλώ, διαβάστε προσεκτικά τις παρακάτω προτάσεις και κυκλώστε τη σωστή απάντηση με βάση τη συχνότητα εμφάνισης των στοιχείων.

1.πολύ σπάνια/ ποτέ 2.σπάνια 3.μερικές φορές 4.συχνά 5.πολύ συχνά/ πάντα

1.Είναι ένα παιδί που το αντιπαθούν οι συμμαθητές του.	1 2 3 4 5	2.Χάνει την ψυχραιμία του/ της .	1 2 3 4 5
3.Καταστρέφει πράγματα.	1 2 3 4 5	4.Μαλώνει με τα άλλα παιδιά.	1 2 3 4 5
5.Δύσκολα παραδέχεται ότι κάνει λάθος.	1 2 3 4 5	6.Δεν δείχνει ενοχή για τα παραπτώματα του/ της.	1 2 3 4 5
7.Δε σέβεται το δάσκαλο/ τη δασκάλα του/ της.	1 2 3 4 5	8.Συνήθως θέλει να κάνει το δικό του/ της.	1 2 3 4 5
9.Πειράζει τα άλλα παιδιά.	1 2 3 4 5	10.Αντιδρά υπερβολικά.	1 2 3 4 5
11.Λέει ψέματα.	1 2 3 4 5	12.Δυσκολεύεται να περιμένει τη σειρά του.	1 2 3 4 5
13. Πέφτει εύκολα σε αμηχανία.	1 2 3 4 5	14.Στηρίζεται υπερβολικά στους ενήλικες.	1 2 3 4 5
15.Παραπονιέται για πονοκεφάλους και πόνους στο στομάχι.	1 2 3 4 5	16.Χρειάζεται επιβεβαίωση.	1 2 3 4 5
17.Είναι ευαίσθητος/ η στην κριτική.	1 2 3 4 5	18.Κλαίει χωρίς προφανή λόγο.	1 2 3 4 5
19.Ανησυχεί υπερβολικά.	1 2 3 4 5	20.Στεναχωριέται πολύ όταν αποχωρίζεται τους γονείς του/ της.	1 2 3 4 5
21.Φοβάται το σχολείο.	1 2 3 4 5	22.Εμφανίζεται ανήσυχος/ η ή νευρικός/ η.	1 2 3 4 5
23.Είναι επικριτικός/ η με τον εαυτό του/ της.	1 2 3 4 5	24. Δημιουργεί σχέσεις με τα άλλα παιδιά με έναν φιλικό/ θετικό τρόπο.	1 2 3 4 5
25.Μπορεί να ενσωματωθεί στις τρέχουσες δραστηριότητες της ομάδας εύκολα.	1 2 3 4 5	26.Μπορεί να διευθετήσει τις διαφωνίες με τους άλλους, θέτοντας κανόνες ή υποβάλλοντας προτάσεις.	1 2 3 4 5

27.Συνεργάζεται ενεργά με τα άλλα παιδιά στην ομάδα.	1 2 3 4 5	28.Είναι το παιδί που συμπαθούν περισσότερο οι συμμαθητές του.	1 2 3 4 5
29.Κοιτά τους άλλους στα μάτια όταν του/ της μιλούν.	1 2 3 4 5		

Ευχαριστώ πολύ για την πολύτιμη βοήθεια σας

Γεωργία Πασχαλίδου.

3. Οι παράγοντες, ο αριθμός των ερωτήσεων και η πιθανή βαθμολογία σε κάθε έναν από τους τρεις παράγοντες.

ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ	ΠΙΘΑΝΗ ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ
Προβλήματα Συμπεριφοράς	12	12 – 60
Άγχος	11	11 – 55
Έλλειψη Κοινωνικής Ικανότητας	6	6 – 30
Σύνολο	29	

4. Συγκεντρωτικός πίνακας αποτελεσμάτων.

A/A	ΦΥΛΟ	Βαθμίδα εκπαίδευσης	Συχνότητα επαφής	Προβλήματα Συμπεριφοράς	Άγχος	Ελλ.κοινωνικής ικανότητας
1	Αγόρι	N	Σ.ΕΠ.	52	18	25
2	Αγόρι	N	Σ.ΕΠ.	46	16	27
3	Αγόρι	N	Σ.ΕΠ.	27	12	8
4	Αγόρι	N	Σ.ΕΠ.	14	14	10
5	Αγόρι	N	Σ.ΕΠ.	18	21	12
6	Αγόρι	N	Σ.ΕΠ.	23	23	7
7	Αγόρι	N	Σ.ΕΠ.	22	33	10
8	Αγόρι	N	ΑΡ.ΕΠ.	28	26	23
9	Αγόρι	N	ΑΡ.ΕΠ.	50	19	20
10	Αγόρι	N	ΑΡ.ΕΠ.	48	30	19
11	Αγόρι	N	ΑΡ.ΕΠ.	37	21	17
12	Αγόρι	N	ΑΡ.ΕΠ.	51	14	25
13	Αγόρι	A'	Σ.ΕΠ.	13	17	13
14	Αγόρι	A'	Σ.ΕΠ.	20	12	9
15	Αγόρι	A'	Σ.ΕΠ.	46	33	18
16	Αγόρι	A'	Σ.ΕΠ.	21	24	11
17	Αγόρι	A'	ΑΡ.ΕΠ.	22	32	17
18	Αγόρι	A'	ΑΡ.ΕΠ.	15	21	13
19	Αγόρι	A'	ΑΡ.ΕΠ.	12	18	12
20	Αγόρι	A'	ΑΡ.ΕΠ.	32	23	22
21	Αγόρι	A'	ΑΡ.ΕΠ.	42	22	20
22	Αγόρι	B'	Σ.ΕΠ.	29	24	14
23	Αγόρι	B'	Σ.ΕΠ.	17	19	6
24	Αγόρι	B'	Σ.ΕΠ.	27	24	7
25	Αγόρι	B'	Σ.ΕΠ.	24	32	15
26	Αγόρι	B'	Σ.ΕΠ.	32	38	13
27	Αγόρι	B'	ΑΡ.ΕΠ.	43	16	13
28	Αγόρι	B'	ΑΡ.ΕΠ.	12	19	9
29	Αγόρι	B'	ΑΡ.ΕΠ.	12	16	6
30	Αγόρι	B'	ΑΡ.ΕΠ.	33	16	9
31	Αγόρι	B'	ΑΡ.ΕΠ.	21	38	16
32	Κορίτσι	N	Σ.ΕΠ.	18	11	15
33	Κορίτσι	N	Σ.ΕΠ.	21	30	6
34	Κορίτσι	N	Σ.ΕΠ.	28	38	11
35	Κορίτσι	N	ΑΡ.ΕΠ.	20	24	15
36	Κορίτσι	N	ΑΡ.ΕΠ.	14	18	9
37	Κορίτσι	N	ΑΡ.ΕΠ.	16	17	10
38	Κορίτσι	N	ΑΡ.ΕΠ.	17	29	12
39	Κορίτσι	N	ΑΡ.ΕΠ.	14	18	27
40	Κορίτσι	A'	Σ.ΕΠ.	12	13	17

41	Κορίτσι	Α'	Σ.ΕΠ.	15	26	8
42	Κορίτσι	Α'	Σ.ΕΠ.	18	18	12
43	Κορίτσι	Α'	Σ.ΕΠ.	15	20	12
44	Κορίτσι	Α'	Σ.ΕΠ.	20	36	21
45	Κορίτσι	Α'	Σ.ΕΠ.	24	37	9
46	Κορίτσι	Α'	ΑΡ.ΕΠ.	12	15	9
47	Κορίτσι	Α'	ΑΡ.ΕΠ.	12	18	18
48	Κορίτσι	Α'	ΑΡ.ΕΠ.	12	14	15
49	Κορίτσι	Α'	ΑΡ.ΕΠ.	12	14	12
50	Κορίτσι	Α'	ΑΡ.ΕΠ.	12	15	9
51	Κορίτσι	Β'	Σ.ΕΠ.	23	30	9
52	Κορίτσι	Β'	Σ.ΕΠ.	22	20	13
53	Κορίτσι	Β'	Σ.ΕΠ.	39	32	24
54	Κορίτσι	Β'	Σ.ΕΠ.	28	27	9
55	Κορίτσι	Β'	Σ.ΕΠ.	25	27	7
56	Κορίτσι	Β'	ΑΡ.ΕΠ.	24	20	13
57	Κορίτσι	Β'	ΑΡ.ΕΠ.	12	19	12
58	Κορίτσι	Β'	ΑΡ.ΕΠ.	43	20	10
59	Κορίτσι	Β'	ΑΡ.ΕΠ.	38	32	17
60	Κορίτσι	Β'	ΑΡ.ΕΠ.	19	22	15

